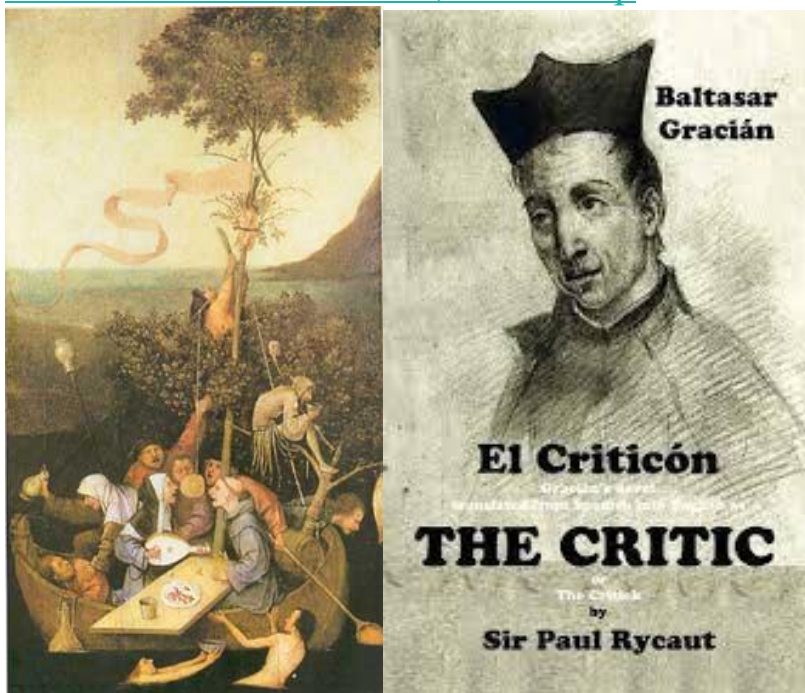

ГРАСІАН-І-МОРАЛЕС, Бальтасар

КИШЕНЬКОВИЙ ОРАКУЛ або НАУКА РОЗСУДЛИВОСТІ, ДЕ ЗІБРАНІ АФОРИЗМИ, ВЗЯТІ З ТВОРІВ ЛОРЕНСО ГРАСІАНА - ГРАСІАН-І-МОРАЛЕС, Бальтасар

ПЕРЕДМОВА

Від дня народження і до останнього подиху людина мережить своє буття по канві приписів і моральних настанов того середовища, в якому судилося жити. Кожна цивілізація, кожна людська спільнота виробляє свій кодекс гідностей і передає досвід, життєву мудрість від покоління до покоління.

Чим афористичніша форма настанови, тим вагомішого звучання набуває думка, в ній закладена.

Знаємо короткі, мов спалахи блискавки. Десять Заповідей Божих. і стільки ще нев'янучих, відточених житейським досвідом скарбів мудрості, без яких важко навіть уявити людську цивілізацію.

Політики, видатні вчені, письменники всіх часів і епох полишали дітям і внукам свої знання, своє розуміння практичної філософії, - вчили доброті, повазі до особистості, вселяли впевненість, що за найтяжчих обставин кожен може вплинути не тільки на власну долю, а й на події, що відбуваються у світі.

І чим непевніші часи переживає суспільство, тим настійніший інтерес до духовного надбання предків, до розгадування його кодів.

Може, тому з такою увагою перечитуємо нині і Повчання Володимира Мономаха, і афоризми римських філософів, і настанови мудреців Сходу.

Серед творів цього афористичного жанру справжньою перлиною є "Кишеньковий оракул або Наука розсудливості" Бальтасара Грасіана. Триста правил-порад видатного іспанського письменника, філософа-мораліста, що жив чотири століття тому, і сьогодні читаються з непослабним інтересом. Бо дихають надією і мужністю, вірою в людину.

Лариса КОПАНЬ

1.

Усе вже сягло зрілості, і найбільше - особистість. Нині від одного мудреця більше вимагається, ніж у давнину від сімох¹, і в поведженні з однією людиною за теперішнього часу потребується більше мистецтва, аніж колись із цілим народом.

2.

Натура і культура - два стержні, на яких ґрунтуються всі цноти. Одне без одного півсправи. Освіти замало, треба ще обдарування. Та лихо нікчеми в тому, що він помиляється щодо свого покликання в житті, у виборі занять, місця в краю рідному, в колі друзів.

3.

Діяти приховано. Несподіваність - запорука успіху. Від гри відкрито - ні користі, ні радості.

Не оголошуючи своїх замірів, збудиш інтерес, особливо там, де висота становища породжує загальне очікування, оточує задуми таїною й самою цією загадковістю вселяє благоговіння.

Навіть коли хочеш бути зрозумілим, остерігайся відвертості і не дозволяй будь-кому проникати в твою душу. Мовчазна стриманість - святилище розсудливості. Оголосити задум - загубити його: тоді в ньому заздалегідь знаходять недоліки, а зазнає невдачі - виявиться бідолашливим удвічі. Отож, у діяннях бери за подобу божественне, аби завжди вабити до себе напружену увагу.

4.

Мудрість і відважність - основа величі. Безсмерті, вони дарують безсмертя. Скільки людина знає, настільки вона людина; знаючий - всемогутній. Для нікчеми світ - тьма.

Розум і сила - очі й руки; без відважності мудрість безплідна.

5.

Нехай тебе потребують. Не різьбяр творить кумира, а той, хто його обожнює. Нехай ліпше тебе просять, ніж дякують. Покладатися на підлу подяку - обкрадати благородну надію: наскільки перша забудькувата, настільки друга пам'ятлива. Залежні корисніші від люб'язних; вгамувавши спрагу, від джерела відвернуться, вичавлений апельсин викинуть із золота в болото. Кінець нужді - кінець дружбі, а з нею й службі. Отож нехай буде першим твоїм житейським правилом - підтримувати потребу в тобі, не задовольняти її повністю, нехай постійно потребують тебе, навіть вінценосний патрон. Але не варто занадто великою прихованістю вводити в оману, себто завдавати ближньому зло заради особистого блага.

6.

Зрілість людини. Зрілими не народжуються, але день у день вдосконалюють свою особистість, дістаючи вишкіл у своїй справі, людина досягає вищої зрілості, повноти гідності й переваг - це виявляється у вишуканості смаків, у витонченості розуму, в вагомості суджень, в бездоганності бажань. Іншим так і не вдається досягти довершеності, їм завше чогось не вистачає; інші досягають її пізніше. Добродій досконалий у усьому, мудрий в речах, розсудливий в діях - завше приємний людям поміркованим, вони бажають спілкування з ним.

7.

Уникати перемог над вищим. Перемогти - означає викликати неприязнь, перемогти ж свого володаря - нерозумно, а то й небезпечно. Перевага ненависна, тим паче особам ясновельможним. Свої переваги при бажанні можна приховати, як красу - неохайністю одягу. Багато хто, особливо ж сильні світу сього, охоче згоджуються й поступаються іншим в удачі, в будь-яких обдаруваннях, окрім розуму: розум панує над всіма дарами, найменша образа розуму - образа його ясновельможності. Хто стоїть високо, бажає царювати і в найвищому. Ясновельможностям догідливіша поміч, а не перевага; їм потрібно, щоб порада була лише нагадуванням про те, що забуто, а не поясненням того, що йому самому незрозуміле. Показовий урок

подають нам зорі: світлзорі діти сонця, вони ніколи не осмілюються затьмити його променіння.

8.

Владарювання над своїми пристрастями - ознака найвищої величі духу. Сама ця велич відгороджує дух чужих йому нищих впливів. Нема вищої влади, ніж влада над самим собою, над своїми пристрастями, ніж перемога над їхнім свавіллям. І якщо пристрасть все-таки заповнить особистість, не давати їй доступу до сану, тим-паче високого: ось гідний засіб уникнути розчарувань, ось найкоротший шлях до доброї слави.

9.

Позбавлятися недоліків, які притаманні землякам твоїм. Вода набуває гарних чи поганих якостей від ґрунту, в якому струменить, а людина - від краю, в якому народжується. Одні зобов'язані країні більше, ніж інші, бо народилися під ласкавішим небом. Кожному народові, навіть вельми освіченому, притаманний якийсь природний недолік; сусіди, бува, зауважують його зі сміхом або зловтіхою. виправити або хоча б приховати ці родимі плями - неабияке мистецтво: така людина вславиться як виняток серед своїх земляків, - а що виняткове, те коштовне. Бувають ще вади родинна станові, посадові, вікові, і якщо всі вони збіжаться й не буде людина прагнути їх уникнути, то почварою стане нестерпною.

10.

Щастя й слава. Наскільки перше непостійне, настільки друга незмінна. Те - для життя цього, а ця - для посмертного; те перемагає задрість, ця - забуття. Щастя бажають, іноді досягають; славу заслуговують. Жадобу доброї слави породжує мужність. Слава завжди була й пробуватиме сестрою велетів, вона - супутниця крайнощів: диво чи страховисько, предмет захоплення або гидування.

11.

Спілкуватися з тими, від кого можна навчитися. Нехай буде твоє спілкування з друзями школою знань, а бесіда - вишукано приємним навчанням: дивись на друзів як на наставників і задобрюй користь від навчання насолодою від розмови. Дружба розумних взаємно вигідна: хто говорить, тому прибуток у похвалі слухача, а хто слухає,

в того розуму додається. Та завше ми про це забуваємо, бо марнославність заслоняє вигоду. Розсудливий відвідує славних мужів, чії помешкання - осередок доблесті, а не оселя суєтності. Вельможі освічені не лише самі подають словом і ділом приклад величі, а й їхнє найближче оточення створює мовби академію добрих і вишуканих звичаїв.

12.

Природа і мистецтво, матеріал і творчість.

Навіть красі треба допомагати: навіть прекрасне постане почварним, якщо не ушляхетнене мистецтвом, що усуває вади і вияскравлює краще. Природа кидає нас напризволяще - вдамося ж до мистецтва! Без нього й досконала натура залишиться незавершеною. У кого нема культури, в того й гідності наполовину. Від людини, яка не пройшла доброї шкоди, завше віддає грубістю: їй треба шліфувати себе, прагнучи в усьому довершеності.

13.

Діяти, виходячи з заміру, то другого, то першого. Життя людини - боротьба з підступами людини. Хитрість бореться, вдаючись до стратегіями заміру: ніколи не робить того, про що каже; націлюється так, щоб збити з пантелику, щоб відвести від діла, вміло залякує й несподівано, де не чекають, вражає, безперервно намагаючись задурманити. Явить один замір, аби перевірити намір суперників, а потім, круто повернувши, нападає зненацька й перемагає. Розум проникливий, однак, передбачає його заміри, стежить нишком, передчуває протидію тому, в чому запевняють, і вмить розпізнає обманний хід, переждавши атаку першого заміру, чекає другого й навіть третього. Зауваживши, що її розкусили, підступність подвоює зусилля, використовуючи для обману і саму правду. Інша гра, інші прийоми - тепер хитрість вбирається в одяг безхитрісності, підступність одягає маску чистосердечності. На допомогу тоді приходять спостережливність; розгадавши дальновидність мети, вона під личиною світла знаходить морок, розвінчує замір, який чим простішим здається, тим більше приховується. Так підступні хмари Піфона борються зі світлосяйними променями "Аполлона".

14.

Сутність і манера. Суть справи - півсправи; не менш суттєво, як діло зроблено. Грубість шкодить всьому, навіть справедливому і

розумному; люб'язність все скрашує: позолотить "ні", підсолодить істину, підрум'янить навіть старість. У всіх справах важливо "як": привітність схожа на шулера, що грає на певність. *Bel portarse** прикрашає життя, з успіхом граючи роль дружби.

* Люб'язність (італ.).

15.

Мати розумних помічників. Перевага тих, хто має владу, - можливість оточити себе людьми видатного розуму, які їх витягнуть із тенет нікчемності, в будь-якому утрудненні виграють за них суперечку. Звертатися по допомогу до мудрих - ознака великих; вона значно похвальніша, ніж варварство Тиграна³, який перетворював переможених царів у рабів. У наш освічений вік - новий спосіб владарювання: в слуг обертати тих, кого природа нагородила вищістю. Так багато треба знати, так мало дано жити, а життя без знання - не життя. Тому великим є мистецтво того, хто опановує наукою без принуки, дізнається багато від багатьох, поглинає мудрість усіх. Виступаючи на раді, він говорить один за багатьох, устами його промовляють всі мудреці давнини, ціною чужого поту він дістає славу оракула. Мудрі помічники візьмуть найкраще з усіх наук і піднесуть йому квінтесенцію знання. А хто не годен тримати мудрість у себе в послугі, нехай шукає її в колі друзів.

16.

Поєднувати розум із доброю метою - запорука багатьох успіхів. Високий розум і нища воля - жахлива, насильно обвінчана пара. Злий замір - отрута для високих добродійств, із допомогою розуму він лише досконаліше творить зло. Зневаги вартий великий розум, який спрямовується для нищої мети! Розум без розсудливості - подвійне божевілля.

17.

Міняти прийоми, щоб відвернути увагу, тим паче ворожу. Не триматися початкового способу дії - одноманітність дозволить розгадати, попередити і навіть знешкодити замір. Легко підстрелити птаху, яка летить прямовисно; трудніше - ту, що кружляє. Не дотримуватися до кінця й другого способу, бо через два ходи розгадають всю гру. Підступність насторожі. Щоб її упередити, вимагатиметься немало витончених зусиль. Досвідчений гравець не зробить того ходу, якого чекає, а тим паче, якого бажає супротивник.

18.

Старанність і обдарування. Якщо нема ні того, ні цього, велич неможлива, коли ж зійдуться до купи - вона блискуча. Старанням посередність досягає більшого, ніж обдарованість без старання. Слава досягається завдяки праці; що легко дається, те недорого коштує.

Навіть на високих посадах бажана старанність: вона, як правило, свідчить і про обдарування. Хто не мріє зайняти перше місце в значній справі, намагаючись зайняти хоча б середнє місце в значному, тому винятком служить благородність устремлінь; але в того, хто задовольняється середнім місцем у значній справі, коли б міг відзначитися в високому, тому вибачення нема. Отже, потребується натура і мистецтво, а їхній союз зміцнюється старанністю.

19.

Не починати з надмірних надій. Коли щось занадто захвалюється, воно найчастіше не виправдовує сподівань. Дійсність не встигає за уявою, бо уявляти бажане легко, досягнути важко. Від спілки фантазії з бажанням народжується щось більше, ніж дозволяє життя. Хоч би яким великим було досягнуте, воно не задовольняє дух, і, засліплений надмірними сподіванками, він зазнає невзбарі більше розчарувань, аніж захоплень. Надія - майстриня підроблювати істину; нехай же тверезість її стримує, турбуючись більше про корисне, ніж про бажане. Спочатку, аби розбудити інтерес, варто дати певний кредит, не викладаючи, одначе, все до останку. Нехай дійсність переважить очікуване й дасть більше, ніж задумувалося. Та для недобрості таке правило не годиться - тут перебільшення навіть корисне: всі задоволені, якщо воно не справдилося, і тепер вважають нормальним те, що раніше здавалося жахливим.

20.

Людина і її час. Навіть люди виняткових цнот залежать від свого часу. Не всім судився той час, якого вони заслуговували; багато хто, кому він діставався, не змогли його підкорити. Дехто вартий був ліпшого часу - добрий не завше торжествує: всьому свій час, навіть видатне залежить від моди. Але мудрість має ту перевагу, що вона вічна, і якщо цей вік не її вік, їй належать віки майбутні.

21.

Мистецтво бути щасливим. Є для цього безліч рецептів, та не всякий годиться для мудреця. Успіху може сприяти підприємливість. Одні з байдужим виглядом зупиняються перед ворітьми фортуни й чекають, поки візьметься за справу вона. Інші розумніші - вони сміливо пробиваються вперед й діють, покладаючись на власні сили, бо на крилах доблесті часом вдається наздогнати щастя й піддобритися йому. Та, гаразд розмірковуючи, нема ліпшого шляху, як дорога добродетелі й старання, бо немає вищого щастя, ніж розсудливість, як і гіршого нещастя, ніж нерозсудливість.

22.

Приємні знання. Розумний озброєний світською витонченою освіченістю; він все знає, про все говорить у вишуканій, гречній манері; в нього завше знайдуться зразки гострих слів, блискучих справ, і він уміє застосувати їх до ладу. Бо ж порада під виглядом дотепного слова часто вислуховується охочіше, ніж обридливе повчання. Мистецтво вільної й повчальної бесіди багатьом прислужилося у житті більше, ніж усі сім вільних мистецтв 4.

23.

Не терпіти й найменшої своєї вади. Ось ознака досконалості. Від вад духовних чи тілесних мало хто вільний, та часто їх леліють, коли їх легко було б позбутися. Прикро бачити розумному, як невеличка вада іноді псує прекрасне поєднання достоїнств, - досить і хмарки, щоб затьмарити сонце. Родимі плями на добрій славі злоба людська відразу ж підмітять - і наполегливо в них поцілятиме. Особливо вартісне мистецтво-приховувати свої вади, перетворюючи їх у переваги. Так Цезар приховував свою лисину лавровим вінком 5.

24.

Керувати своєю уявою. Де треба, притримай її, а де й пришпор, ба в вій - усе наше блаженства; сама розсудливість іноді в неї на повідку. Вона - тиран. Не задовольняючись мріями, втручається в дії, панує над нашим життям, робить його, з примхи, радісним або нестерпним; від неї залежить - задоволені ми собою чи ні.

Домашній кат дурнів, одним вона настійливо малює лихо, - іншим вселяє безпечність, подає самі лише задоволення та приємні розваги. Вона на все здатна, якщо її не загнуждає високий синдересисб.

25.

Похвала проникливому. Колись понад усе цінувалося вміння розмірковувати; тепер цього замало - треба ще розпізнавати і, основне, розвінчувати обман. Не можна назвати розумною людину непроникливу. Бувають ясновидці, які читають в серцях, рисі, які бачать людей наскрізь. Істини, для нас найважливіші, висловлюються лише наполовину, та до чутливого розуму вони дійдуть повністю. Якщо до тебе зласкавлюються, відпусти повіддя своєї довірливості, та коли до тебе зловорожі, дай їй шпори і мчи геть.

26.

До кожного підбирай відмичку. У цьому мистецтво керувати людьми. Для нього потрібна не відвага, а вміння, вміння знайти підхід до людини. У кожного своя пристрасть - люди різні, бо різні природні нахили. Всі люди - ідолопоклонники: кумир одних - почесні, інших - користь, а більшості - насолода. Штука в тому, щоб здогадатися, який у кого ідол, а потім застосувати належний засіб, ключ до пристрасті кожного. Шукай першодвигун; не завше він величний, частіше нищий, бо людей нікчемних більше, ніж порядних. Треба застукати натуру зненацька, намацати дошкульне місце й рушити в атаку саме ту пристрасть - перемога над свавільною натурою тоді забезпечена.

27.

Не гнатися за кількістю, прагнути глибини. Суть величі - не кількість, а якість. Прекрасне завше одиничне і рідкісне: чого багато, тому вартість невелика. Ось і серед людей велетні зростом - здебільше карлики розумом. Дехто цінує книжки за обсягом, ніби книжки пишуться для вправ рук, а не голови. Поширюючись лише вшир, не вийдеш за рамки посередності. Лихо людей універсальних у тому, що, бажаючи пізнати все, вони до пуття не знають нічого. Лише глибина дає перевагу справжню, а в сферах величних - героїчну.

28.

Уникати загальнодоступності. Особливо в смаках. О, великий був мудрець, який засмутився, коли його твори подобалися багатьом!

Загальна похвала неприємна розумному. Як хамелеони харчуються повітрям, так деякі люди хмеліють від поклоніння натовпу, і грубе його дихання їм приємніше від найсолодшого подиху Аполлона. Так само в розумінні: не дивуйся чудесам, які зворушують чи лякають нікчем; натовп дурний, мислити тверезо дано лише небагатьом.

29.

Праведна людина. Не відаючи страху, вона завше на боці справедливості - ні пристрасті натовпу, ні насильство тирана не змусять її переступити її межу. Але де він, сей фенікс стійкості? У правди мало шанувальників. Багато хто вихваляє її, та лише відчужило; інші йдуть за нею, доки немає небезпеки, а там - негідники відкрито її зречуться, а хитруни вірними прикинуться. Не хитаючись, піде вона проти друзів, проти влади, проти власної вигоди - в цьому випробуванні найчастіше їй зраджують. Лукаві в пишних розмірковуваннях зрікаються її, щоб не зачіпати інтересів вищих або державних. Та чоловік прямодушний вважає всяку фальш зрадою: пишаючись своєю стійкістю більше, ніж зіркістю, він завше підвладний правді. І якщо він покидає її підданих, то змінився не він, а вони, бо полишили її першими.

30.

Не присвячувати себе заняттям неповажним. Особливо ж дивацтвам, вони викличуть здебільша зневагу, ніж повагу. В церкві капризу безліч сект, та гідний себе біжить геть від них усіх. Є любителі незвичайного, яких притягує все те, що розсудливих відштовхує; найбільше для них задоволення - бути не як усі; цим, щоправда, вони стають відомими, та швидше як предмет насмішок, ніж поваги. Навіть в учених заняттях не варто перебирати міру, тим більше в таких, приналежність до яких наперед смішна; точніше їх не називаємо, бо вони вже позначені загальною неповагою.

31.

Розпізнавати щасливців і нещасних, аби триматися перших, а від других втікати. Нещастя - найчастіше покара за дурість, а для близьких прилиплива хвороба. Бережись відчиняти ворота малій біді - за нею прокрадеться безліч інших, набагато гірших. Перше правило в грі - вчасно зняти карту: менша карта тої масті, що зараз у козирях, більша від старшої попереднього козиря. Коли путь неясна,

тримайся людей мудрих і обережних - рано чи пізно вони знаходять вдалих вихід.

32.

Бути людиною, що схильна робити добро. Для володарів вигідно, щоб їх вважали благодійниками: це прикрашає монархів, приносячи їм всенародну любов. Єдина перевага володаря - можливість робити більше добра, ніж інші люди. Друг той, хто готовий послужити.

Та є люди, які настійно не бажають творити добро, і не тому, що їм важко, а просто від злості: вони в усьому протилежні божественному подавачу благ.

33.

Вмій ухилитися. Якщо вміння ухилитися - важливе для життя правило, ще важливіше відмовити самому собі, справам, поважним особам. Є заняття нікчемні, це міль, яка з'їдає дорогоцінний час; займатися дурницями гірше, ніж нічого не робити. Розумний нікому це обридає, та треба ще потурбуватися, щоб тобі самому не набридали. Хто належить усім, той не належить собі. Обмежуй себе навіть у друзях, а від них також не вимагай більшого, ніж тобі дають. Зайвина завше погана, особливо в спілкуванні з людьми. Розсудлива поміркованість зберігає дружбу й повагу, бо тримається в рамках безцінної благопристойності. І так, возлюбивши вибране, зберігай свободу духа й навіть у спілкуванні не гріши проти гарного смаку.

34.

Знати головну свою перевагу: розвивати найкраще своє вміння, не забуваючи про решту.

Кожен зміг би в чомусь досягти більших висот, якби знав свої переваги. Зауваж головний свій дар й приклади зусилля: в одних переважає розум, в інших - доблесть. Більшість людей присилують свою натуру й тому ні в чому не можуть досягти успіху. Легкий успіх підлещується пристрастям, та час приносить запізніле розчарування.

35.

Мати своє судження. Особливо в справах важливих. Дурні втрачають себе тим, що не розмірковують; не вдатні зрозуміти й половини справи, не вмюючи передбачити ні шкоди, ні вигоди, не можуть вони належно діяти; вони надають великого значення речам маловартісним і не звертають уваги на важливе, оцінюючи все навпаки. Багато хто не втрачає розуму лише тому, що його не має. Є

речі, в які треба проникати глибоко й ховати їх у надрах свого розуму.

Мудрий робить своє судження про все, та особливо вникає в те, в чому є глибокий і вищий сенс, бо вважає, що там є більше, ніж він гадає.

Так розмірковування проникає далі від першопочаткового судження.
36.

Випробувати свою фортуну - щоб діяти, щоб досягти. Це важливіше, ніж зберігати незворушність духу. Якщо нерозумно після сорока звертатися до Гіппократа по здоров'я 8, то ще нерозумніше - звертатися до Сенеки по розсудливість. Велике мистецтво - керувати Фортуною, то її очікуючи (бо треба вміти також ждати), то наздоганяючи, аби заскочити свій випадок, свою чергу, хоча замірів цієї привередливіці нікому не розгадати. Зауваживши, що вона прихильна, дій відважно; вона любить сміливих і, як красуня, - молодих. Невдасі не варто й силкуватися - краще відступити, не наражаючись на лихо подвійне. А хто над Фортуною панує - сміливіше вперед!

37.

Кидати й відбивати потаємні стріли. Належить до найбільших тонкощів поводження.

Таємними стрілами перевіряються заміри, приховано й глибоко досліджуються серця. Стріли ці часом підступні, смертельні, змочені зіллям заздрості, змащені отрутою пристрасті - невидимі блискавки, що повержують з висот фавора й шаноби. Безліч позбулася ласки найвищої та всенародної, вражена дрібненьким слівцем, в той час як ціла змова, складена пащекуватістю юрби й зловорожістю окремих осіб, не змогла й похитнути їхнього стану. Часом стріли, навпаки, діють на користь, підтримуючи й закріплюючи добру славу. Та з такою ж спритністю, з якого їх пускає замір, обережність повинна їх зустрічати, а прозірливість - передбачити, бо знання - найнадійніший захист, і передбачений удар вже не такий небезпечний.

38.

Вчасно припинити вдалу гру. Правило досвідчених гравців. Вміти достойно відступати так само важко, як відважно наступати; коли справді досить, коли досягнуто багато, - підведи ризику. Безперервне везіння завше підозріле; надійніше -. вперемішку: кисло-солодке певніше від

суцільних солодощів. Коли тобі раз по раз щастить, є небезпека, що все розвалиться й впаде. Часом милості фортуни бувають короткими, зате великими. Та довго тягти пестунчика на плечах набридає й Фортуні.

39.

Шукати того, що досягла розквіту й зрілості. Всі творіння природи досягають довершеності лише у певну пору: попереду того вони зріють, опісля - псуються. Та твори мистецтва рідко бувають такими, щоб їх не можна було поліпшити. Перевага доброго смаку - здатність насолоджуватися речами лише в їхньому завершеному вигляді; не кожному вона дана, а іншому й дана, та нерозвинута. Навіть у плодах розуму є своя найвища ступінь зрілості: вмій її розпізнати, щоб її поцінувати й себе розвинути.

40.

Любов народу. Нелегко досягти загального захоплення, ще важче - любові. Частіше це дається долею, та більше - старанням; перша закладає начало, друге - продовжує. Самих достоїнств замало, хоча завше гадають, що, заслуживши повагу, не важко досягти й любові. Щоб завоювати благоговіння, потрібні благодіяння: твори добро навсібіч, не скупись на добрі слова і ще кращі діла - люби, щоб тебе любили. Люб'язність - політичне приворотне зілля видатних людей. Спершу берись за діяння, а потім за перо; від полів брані до полів паперових, бо письменникам також дарується любов народу, притому вічна.

41.

Не захоплюватися, понад міру. Уникай найвищих ступенів, аби не зруйнувати картину й не прославитися дурнем. Захвалювати, роздавати захоплення - ознака обмеженості розуміння й смаку. Похвали збуджують цікавість, розпалюють бажання, і якщо достоїнства виявляються нижчі від твоєї оцінки - а здебільша так і буває, - обдурене чекання помститься за обман презирством - і до того, що захвалювалося, і до того, хто вихваляв. Людина розсудлива є стримана, вона радше буде скупюю, ніж розтринькуватою. Чудодійне рідкісне: будь помірним у захопленнях. Непомірне захоплення схоже на брехню люди втратять довіру до твоїх смаків, що неприємно, і до розуму, що вже й зовсім кепсько.

42.

Про вроджену владність. Одне з потаємних джерел вищості. Нарочиті хитрощі тут не допоможуть. Їй підкоряються всі непомітно для самих себе, визнаючи тим самим таємну силу володаря природного. Наділені даром повелівати - це королі за достоїнством, леви за правом народження; вони приборкують серця й навіть позбавляють дару мови усіх без винятку, що німіють від благоговіння. І коли інші достоїнства сприяють, люди ці створені бути першими, вершителями справ державних, бо одним порухом досягають більшого, ніж інші довгими розмовами.

43.

У думках із меншістю, в речах із більшістю. Бажання пливати проти течії настільки чуже здоровому глуздові, наскільки й небезпечне. Лише Сократ зміг на це відважитися. Незгода сприймається як образа, бо відкидає думку інших; число незадоволених множить, одні хвалитимуть те, що ти осуджуєш, інші стоятимуть за тих, хто хвалить. Істина - доля небагатьох, помилковість - звичайна й повсюдна. Зі слів на майдані не впізнаєш мудреця - не своїм голосом він там говорить, а голосом людської глупоти, хоч би в душі з нею й не згоджувався. Розсудливому не менш огидно бути запереченому, ніж самому сперечатися: він охоче вислухає думку іншого, але не натовпу. Думка вільна, над нею не можна і не дозволено чинити насильство. Нехай не сховається вона в святилище мовчання, а якщо й з'явиться на світ, то лише для втаємничених.

44.

Симпатія між великими людьми. Герою властиво зближуватися з героями: потаємна це і прекрасна властивість - одне з чудес природи. Існує спорідненість сердець і характерів, нікчемна чернь пояснює це дією приворотного зілля. Початок симпатії - повага, та веде вона й далі - до прихильності, а потім і до глибокої приязні. Вона переконує без слів й винагороджує без заслуг. Симпатія буває двох рівнів, активного й пасивного; і та і ця - блаженство для високої душі. Велике мистецтво - розпізнати й, вгадувати, розрізняти й завойовувати, а коли немає цієї таємничої здатності, ніяка наполегливість не допоможе.

45.

Роби розрахунок, та не зловживай ним. Напоказ його не виставляй, тим паче не дозволяй розгадати; розрахунок треба приховувати, він насторожує, особливо розрахунок тонкий, він ненависний. Навкруги обман, тому будь насторожі, та не виявляй своєї недовіри, аби не викликати недовіри до себе; це небезпечно, бо, породжуючи ворожнечу, розбудиш до помсти й розбурхаєш таке зло, яке тобі й не снилося. Вмілий розрахунок - запорука успіху в діянні; розмірковування - найкращий помічник.

Найвища майстерність в ділах досягається при повній упевненості.

46.

Вгамовувати свою антипатію. Ми легко піддаємося почуттям неприязні, навіть признаючи справжні достоїнства. Природний цей вульгарний нахил іноді дерзає замахнутися й на мужів великих. Нехай розсудливість загнудує її - нема гіршої ганьби, ніж неприязнь до кращих; наскільки похвальна симпатія до героїв, настільки ж ганебна антипатія до них.

47.

Уникати зобов'язань. Одне з найперших правил розсудливості. Великі здібності ставлять перед собою мету велику й далеку; довгий шлях до них, і люди часто так і застрягають напівдорозі, надто пізно беручися за головне.

Від зобов'язань легше ухилитися, ніж вийти з них із честю. Вони - зваба для розуму. Тут ліпше втікати, ніж перемагати. Одне зобов'язання тягне за собою інше, більше, - і ось ти остаточно загруз. Є люди гарячі за натурою і навіть по крові, такі легко беруть на себе зобов'язання; але той, чий шлях осяяний розумом, проходить повз спокуси. Він вважає більшою доблестю не встрявати, ніж перемогти, і там, де один дурень вже попався, не бажає стати другим.

48.

Наскільки людина глибока, настільки вона особистість. Завжди і у всьому - всередині має бути більше, ніж ззовні. Є люди з одним фасадом, як будинки, недобудовані за браком матеріалу: зовні - палац, а всередині - халупа. На прихисток тут не сподівайся, говорити з такими людьми ні про що: після привітань під час зустрічі замовкають речі. Спершу, люб'язно забалакуючи, гарцюють незгірше сицилійських огирів, та тут же перетворюються на мовчунів - де немає джерела думок, слова вичерпуються швидко. Таким неважко приворожувати людей, як і вони, поверхових, але не

тих, хто заглядає вглиб і бачить, що їхні голови, як у тій мудрій байці, порожняві⁹.

49.

Людина розсудлива й примітна. Вона не підкоряється обставинам, але керує ними. Відразу намацуючи дно, навіть найглибше, анатомує душі. Лише поглянувши на поважну особу, розуміє й оцінює її сутність. Зауваження її влучні, вміння розшифрувати найпотаємніші думки велике. Вона бачить ясно, розуміє тонко, розмірковує тверезо: вона все помічає, схоплює, впізнає й оцінює.

50.

Ніколи не втрачай поваги до себе. І наодинці не будь у суперечці з собою. Нехай буде твоя совість мірилом твоєї правоти й строгість власного вироку важливішою від чужих думок. Не чини непотребного, страшись не суду людського, а голосу своєї розсудливості. Навчися боятися себе, і не знадобиться тобі уявний наставник Сенеки 10.

51.

Людина з розбірливістю. Багато що в житті залежить від розбірливості. Для цього потрібен добрий смак і належне міркування - наполегливістю -й навіть хитрістю тут не візьмеш. Де нема відбору, немає досконалості; вміння відбирати і лишень найкраще - подвійна перевага. Багато хто з людей таланту плодючого й вишуканого, розуму гострого, до того ж досить працелюбні й освічені, розгублюються, коли справа торкається відбору: так і дивись, схопляться за гірше, ніби нарочито помиляючись. Отже, це один із найбільших дарів неба.

52.

Ніколи не роздратовуватися. Важливе правило розсудливості - не втрачати самовладання.

Велике самовладання говорить про велике серце - душу велику нелегко зрушити з місця.

Пристрасті - гумори духу¹¹: їх зайвина спричиняє недуги розсудливості, і якщо недуга виходить через уста, в небезпеці добра слава. Отже, вмій володіти собою, аби ні в щасті, ні в нещасті тебе не осуджували за нестриманість, а дивувалися б величі духу.

53.

Рішучий і розсудливий. Рішучість швидко звершує те, що розсудливість обмірковує довго.

Поспішливість - пристрасть дурнів; не бачачи перешкод, вони діють не оглядаючись. Розумний, навпаки, часто грішить повільністю: хто багато бачить - буває неповороткий. Через довге збирання нерідко навіть вдалий замір зводиться нанівець. Швидкість - мати успіху. Не відкладай на завтра й ти звершиш багато.

Найвеличнійший девіз - поспішай повільно¹².

54.

Бути розсудливо відважним. Мертвого лева навіть зайці копають. З доблестю не жартують¹³: не зважишся, відступиш раз, доведеться відступати вдруге, і так - до останнього; врешті-решт перед тобою виявиться та ж сама перепона, що й на початку, - чи не краще було б відважитися відразу? Сила духу переважає силу тіла; подібно до меча, тримай її завше наготові в піхвах розсудливості. Вона - щит особистості. Кволість духу шкідливіша від кволості тілесної. Немало людей з неабиякими цнотами, але без відваги, стали схожими на покійників й завмерли в особистому малодушші. Природа не дарма поєднує в бджолі солодкий мед і колюче жало. В тілі нашому є жили й кістки, та хай же не буде дух м'якотілим.

55.

Людина, яка вміє чекати. Вона має володіти й великою мужністю й немалим терпінням.

Ніколи не квапся й не гарячуй. Навчися володіти собою, тоді будеш володіти іншим. До сприятливого випадку доводиться йти довгими шляхами часу. Поки ти розумно зволікаєш, майбутні вдачі підростають, потаємні заміри мужніють. З костуром часу дійдеш далі, ніж із обкованою палицею Геркулеса. Сам Бог карає не довбешкою, а головешкою. Мудро сказано: "Час та я - на будь-якого ворога" ¹⁴.

Сама Фортуна винагороджує терпіння кращими своїми дарами.

56.

Швидкість в рішеннях. Наслідок природно щасливої жвавості. Для неї, швидкої та відважної, нема ні труднощів, ні сумнівів. Одні люди довго думають, а взявшись за діло, всі псують; іншим все вдається без довгих роздумів. Є здібності особливі, в скрутну хвилину вони діють якнайкраще. Таким дивовижцям зопалу все вдається, а після роздумів - нічого; якщо не вийшло відразу, толку вже не жди і на

майбутнє не сподівайся. Хвала швидким, вони, ніби дивом, всюди встигають - і розумом хуткі, і в ділах мудрі.

57.

Надійніші ті, які обдумують. Зроблено добре - отож досить швидко. Швидко робиться - швидко розвалюється; вік трудись, щоб жило вічно. Лише довершене захоплює, лише вдале залишається. Розум глибокий підкорює віки.

Все дорогоцінне дістається дорогою ціною - найцінніший із металів є найтугоплавкіший та найважчий.

58.

Стримувати себе. Не варто перед всіма без розбору пишатися, витратити сили понад потребу. Ні розумом, ні доблестю не розкидайся намарне. Добрий соколятник не пошле на полювання більше соколів, ніж потрібно. Не виставляй напоказ усе, що маєш, - завтра вже нікого не здивуєш. Завжди тримай про запас, чим би знову подивувати: хто кожного дня відкриває нове, від того ждуть багато - і ніколи не дістануться до дна його скарбниці.

59.

Людина вдалого звершення. Хто входить в коло Фортуни через ворота радості, виходить через ворота скорботи - і навпаки. Тому думай про кінець справи, піклуйся про те, щоб щасливо вийти, а не про те, щоб красиво ввійти. Звичайне лихо пестунів фортуни - голосний початок і гіркий кінець. Суть не в тому, щоб тебе при вході вітала юрба - красиво ввійти кожен зуміє - а щоб за твоїм відходом шкодували: важливо бути бажаним. Щастя рідко супроводжує тих, хто відходить: воно радісно зустрічає й байдуже проводить.

60.

Здорове судження. Деякі люди народжуються розсудливими, з цим даром синдересиса вони доходять до мудрості - половина шляху до успіху пройдена. З віком і досвідом їхній розум дозріває, в судження приходить поміркованість; всякі дивацтва їм ненависні як зваба для розсудливості, особливо в справах державних, де велика відповідальність за кожен крок потребує цілковитої впевненості. Такі правителі заслуговують підтримки й ділом, і порадою.

61.

Першість у найкращому. Серед багатьох цнот одна має бути головною. У всякого героя неодмінно є одна особливо чудова риса; а все посереднє захоплення не викликає. Лише перевага в найвищому вибирає з лав натовпу й підносить до рангу людей найвидатніших. Вивищитися в скромній справі - це вже бути чимось, але в малому; де легше, там і слави менше. Вивищення в матеріях високих схоже до царської величі - викликає захоплення й приваблює серця.

62.

Бути розбірливим щодо слуг. Дехто чваниться, що діє надзвичайно хитро, користуючися підлими помічниками. Небезпечна похвальба варта суворої покари! Чесність слуги не применшує величі володаря; у разі успіху вся слава дістанеться першопричині і їй же - ганьба при невдачі. Слава супроводжує головних. Вона не скаже: "У такого-то були гарні чи погані слуги", а скаже: "Такий-то був добрий" чи поганий у своїй справі". Отже, вибирай і перевіряй, у чиї руки віддаєш безсмертя свого імені.

63.

Перевага за першим. А. якщо він ще й великий - подвійна. Велика справа - перший хід, а відтак і перевага. Багато хто став би феніксом у своїй справі, аби не випередили його інші. Перші захоплюють майорат слави, другим дістаються вижебрані крихти - хоч як впрівай, не змиєш ярлика наслідувача. Хитро вчиняють дивоталанти, відкриваючи нові шляхи для обдарування - якщо розум ці шляхи схвалить.

Новизною відкриті мудрі здобули собі місце в списку героїв. Є такі, що ладні бути першими в другому ряду, аніж другими - в першому.

64.

Відгороджувати себе від прикрощів. Уникати терзань і розумно й корисно. Від багатьох неприємностей позбавляє розсудливість: вона Луціна¹⁵ щастя і тим самим - задоволення. Неприємних вістей не повідомляй і, крім того, не слухай: нехай їм буде заборонений вхід до тебе, а тим паче, якщо проти них є ліки. Одні раді день і ніч слухати солодкі лестощі, інші - бридкі плітки, є й такі, кому життя не любе без щоденних прикрощів, як Мітрідату - без отрути¹⁶. І ніщо так не шкодить спокою, як вчинок, здійснений на угоду іншому, нехай і найкращому другові, один раз, а собі на лихо на все життя. Ніколи не гріши проти свого благополуччя заради

задоволення тих, хто дає пораду, а сам залишається збоку. В таких випадках пам'ятай заповіт розсудливості: краще нехай зазнає прикrostі зараз, ніж ти - потім, та ще й непоправних.

65.

Витончений смак. Для смаку, як і для розуму, необхідна культура. Хто тонко відчуває, той гостріше бажає кращого. Глибина розуміння пізнається за висотою устремлінь. У великої посудини великий вміст; що для ненаситних ненажер ситна їжа, те для видатних натур - високі матерії. Щоправда, дерзновенних задумів ми боїмося і навіть, оцінюючи явні достоїнства, сумніваємося. Зорі першої величини рідкісні - тож будь скупий на схвалення. Смаки прилипливі, передаються спілкуванням й у спадщину; тому товариство людей з гарними смаками - велике щастя. Та не варто й брати собі за правило все огуджувати - це одна з найгірших крайнощів, особливо нетерпима, коли викликана не жовчністю, а манірністю.

Хтось би хотів, щоб Бог створив новий світ із новими дивами краси 17 - на догоду їхній химерній фантазії.

66.

Думати про вдалий наслідок. Дехто більше заклопотаний тим, щоб не відхилитися від одного разу взятого напрямку, аніж думає про досягнення мети; одначе осудження за неуспіх завше заглушують похвалу за старання. Переможцеві не потрібно виправдовуватися. Більшість не здатна оцінити всі обставини й бачить лише добрі або погані наслідки; отже, якщо мета досягнута, добра слава не постраждає. Вдалий кінець все позолотить, хоча б засоби не завжди були благородними. Правило мудрих - йти проти правди, якщо інакше не завершиш почате.

67.

Схиляйся до занять, які вихваляють. Багато що залежить від суду людського. Похвала здібностям, як-от Фавоній¹⁸ для квітів, - спожива і життя. Є заняття, які всі поважають, є й інші, хоча й значно серйозніші, але менш помітні; перші в усіх на виду, і всі ними захоплюються; інші рідкісніші й вишуканіші, перебувають у пільмі своєї непримітності, їх поважають, але не вихваляють. Серед володарів знамениті переможці, тому-то такі прославлені королі Арагона - воїни, конкістадори, великодушні правителі. Муж великий

схильний до занять, котрі приносять славу, аби всі їх бачили й самі були до них причетні - хвала всенародна принесе йому безсмертя.

68.

Наштовхувати на думку. Це вишуканіше, ніж підказувати. Іноді треба нагадувати, а іноді - порадити. Люди часто не роблять потрібного кроку тому, що це не спадає на думку; в таких випадках варто по-дружньому дати пораду. Одна із найцінніших властивостей розуму - вчасно згадати, що є найважливіше. Хто цим обділений, успіх часто втрачає. Нехай же кмітливий подасть допомогу, а нездогадливий попросить її; один нехай буде поміркований, а другий - уважний, йому мовби подають руку.

Мистецтво наштовхувати на думку досить цінне, коли може принести користь тому, кого наштовхують. Робити це слід із приємністю, але якщо треба, то й виявити наполегливість.

"Ні" завжди наготові, "так" доводиться шукати - і з розумом: часто не досягають, бо не домагаються.

69.

Не піддаватися ницїй переміні настрою. Великий той, хто не підвладний примхам. Розсудливість вчить аналізувати свої вчинки - пізнавати нинішній свій стан й виправляти його, навіть налаштовувати себе на протилежне, щоб між дійсним і штучним знайти середню лінію синдересису. Щоб керувати собою, треба пізнати себе¹⁹. Бувають виродки непостійності, кожного разу вони в іншому настрої, повсякчас міняють пристрасті; від ницого невміння володіти собою вони завше впадають в крайнощі.

Така переміна не лише шкодить волі, а й відбивається на судженнях, спотворюючи й бажання й розуміння.

70.

Вміти відмовляти. Не варто в усьому й усім поступатися. Це настільки ж важливо, як і вміти поступатися; тим більше важливо для тих, хто панівний. Тут пам'ятай про манеру: в одних "ні" звучить люб'язніше, ніж у інших "так", позолочену відмову легше проковтнути, ніж суху згоду. У багатьох завжди на устах "ні", і воно всьому надає гіркоти; "ні" у них іде першим, і хоча потім вони поступаються, це вже не цінується через колишню гіркоту. Не відмовляй відразу, нехай розпач входить по краплі; не треба й відмовляти навідріз, це означає: рвати узи відданості. Нехай залишаються крихти сподівань, вони заспокоять гіркоту відмови.

Люб'язність латає дірки прихильності, добрі слова замінюють відсутність справи.

І "так" і "ні" сказати недовго, та спершу довго слід подумати,

71.

Не бути нервовим, уникати самодурства - і природного, і напускного. Розсудливий постійний у високому, це запорука мудрості. Якщо міняє ставлення, то не без причини і по заслугах. Та непостійність у справах високих - вада. Є люди, які щоголен день на себе не схожі, навіть розум їхній нерівний, вже не кажучи про бажання й настрої: учора вас зустрічали світлим "так", а сьогодні приголомшать похмурим "ні". Вони самі підривають довір'я до себе і збивають з пантелику інших.

72.

Рішуча людина. Не впоратися з ділом - менша біда, ніж виявити нерішучість. Не біжуча вода псується, а стояча. Інші й кроку не ступлять, поки їх не підштовхнеш; і причина іноді не в тугодумстві - розум може бути проникливим, - а в його млявості. Багато розуму треба, щоб передбачити труднощі, та ще більше, щоб знайти вихід. А інших ніщо не бентежить, це люди розуму великого й рішучого; вони народжені для великих справ, ясність розуміння породжує швидкість дій та успіх; все у них виходить саме собою. Один із них, упоравшись з ділами світу сього, встиг іще взятися за справи світу іншого²⁰. Вірячи в свою зірку, вони беруться за діло з усією рішучістю.

73.

Зникати. Раса людей розсудливих. Витонченим жартом вони знаходять собі вихід із найзаплутанішого лабіринту. З усмішкою вміють вони вийти цілі й неушкоджені з найзапеклішої суперечки. Цим славився, хоч який був доблесний, найбільший з великих капітанів²¹. Гречний спосіб не відмовити прямо - поміняти розмову; іноді нічого немає розумнішого, як вдати, що не розумієш.

74.

Не бути самодуром. Справжні звірі - в багатолюдних містах. Недоступність - вада тих, хто не пізнав себе; чим більше прав, тим крутіший норів. Хочеш поваги, не починай з образи. Тільки поглянути на цього звіра, котрий завше готовий розлютуватися! Хто від нього, собі на лихо. залежить, на розмову з ним йде, як на бій з

лютим тигром, озброюючись обережністю та побоюванням. Добиваючись влади, такі всіх залякують, а підвівшись, на віддяку всім дошкуляють. За посадою їм належить бути з усіма, та їхня грубість і пиха всіх відштовхують. Належна кара для таких - триматися від них якомога далі, мудро уникаючи їхнього товариства.

75.

Вибирати вірець героїчний: не так для наслідування, як для змагання. Є безліч доказів величі, живих підручників слави. Нехай всяк у своїй справі дивиться на перших не лише задля наслідування, а й задля випередження. Олександр оплакував не Ахіллеса похованого²², а самого себе, для подвигів іще не народженого.

Ніщо так не збуджує честолюбства, як сурма чужої слави. Вона знищує заздрість, і вона ж наснажує доблесть.

76.

Не треба завжди кепкувати. Розсудливість пізнається в серйозному, вона цінується вище, ніж дотепність. Хто вічно кепкує - порожня людина. Такі люди схожі на брехунів, ні тим, ні цим не віриш: одним - боячися обману, другим - остерігаючись насмішки. Ніколи не знаєш, жартують вони чи кажуть правду, а, значить, діла з ними не зладиш. Вічна бравада - ділу завада. Дехто зазнає слави дотепника, та втратить повагу в розумних. Веселошам свій час, решту - справі.

77.

Прилаштовуватися до кожного. Мудрий Протій - з ученими вчений, зі святими святий. Велике мистецтво підкорювати серця: подібність народжує благоприхильність. Вивчати характери й налаштовуватися на лад; йти в ногу з серйозним і жартівником, політичне перетворюючись, що особливо важливо для підлеглих. Житейське це мистецтво потребує великих знань, воно легше дається людині універсальній з освіченим розумом і вродженим смаком.

78.

Мистецтво починати. Навмання діє дурість, всі глупці - хоробрі хлопці. В простоті своїй вони на початку справи не передбачають перешкод, проте в кінці не сумують від невдач. Розсудливість починає справу з осторогою, її вивідачі - передбачення й розмірковування, розвідують шлях, аби рухатися безперешкодно.

Необачність приречена розсудливістю на провал, хоча іноді рятує вдача. Де остерігаєшся глибини, рухайся обережно: проникливість

намащує дно, розсудливість веде в гавань. Нині в поведженні з людьми легко сісти на міліну - частіше опускай лот.

79.

Дар дотепу. Якщо знаєш міру, це не вада, а достоїнство. Дрібка гострого додає смаку. Навіть великі люди не гидують піти пішаком дотепу, здобути загальне схвалення, тримаючись, одначе, в рамках розсудливості й шануючи пристойність. Інші користуються жартом як зручною лазівкою, бо до деяких речей слід ставитися жартівливо, навіть якщо хтось і сприймає їх всерйоз. Подібний спокій духу - принада для сердець.

80.

Не всьому вірити. Більше ми дізнаємося від інших, та менше бачимо самі; ми живемо тим, що чуємо. Слух - чорний хід для правди і парадний для брехні. Правду ми часто бачимо, та рідко чуємо - в чистому вигляді майже ніколи, особливо коли вона йде здалека: в ній тоді є домішок пристрасті, через яку вона пройшла.

Пристрасть прикрашає в свої кольори все, до чого доторкнеться - ненавидячи, як і люблячи; головне для неї - справити враження. Будь насторожі, коли похваляють, і особливо - коли осуджують. Напруж усю увагу, щоб розгадати наміри посередника, зрозуміти, що ним керує.

Розмірковування нехай буде щитом від нікчемності й ницості.

81.

Обновляти свою красу. Привілей фенікса. І величне старіє, а з ним і його слава. Звичка зменшує захоплення, і нова посередність затіняє зістарену знаменитість. Отже, відроджуйся - в доблесті, в таланті, в перемогах, у всьому; являй все нові привабності, з'являйся, як сонце, кожного разу в новому сяйві, міняючи підмостки, аби в одному місці відсутність твоя зробила тебе бажаним, а в другому новизна розбудила захоплення.

82.

Не наполягати ні в злому, ні в доброму. Якийся мудрець зводив усю мудрість до міри 23. Надмірність і справді призводить до кривди; без кінця чавити помаранчу - потече гіркота.

Навіть у певному не впадай у крайність. Якщо талант на розтринькування, він швидко вичерпається. Без усякого сорому доїти, - замість молока потече кров.

83.

Дозволяти собі дрібні неохайності. Буває, огріх - найкраща рекомендація достоїнствам. Заздрість охоче вдається до остракізму - і чим несправедливіше, тим одностайніше. Найдовершенішому вона поставить на карб його довершеність і, ні в чому не знайшовши вади, осудить все; Аргусом 24 стає вона, вишукуючи вади в прекрасному, тим і втішається. Так, як блискавка, хула вражає найвищі достоїнства. Тож нехай іноді задрімає Гомер²⁵, нехай дозволить собі неохайність у справах таланту й доблесті, та не в розсудливості: треба потішити злобу, аби, переповнюючись отрутою, не лопнула. Ти нібито кидаєш бикові заздросців плащ - во спасіння безсмертя.

84.

Добувати користь і з ворога. Будь-яку річ треба брати вмючи, не за лезо, де поріжешся, а за руків'я, себе захищаючи; тим паче в суперництві. Розумному більше користі від недругів, ніж дурневі від друзів. Ворожнеча іноді рівняє ті гори труднощів, перед якими зупиняється благоприхильність. Багатьом славу створили їхні вороги. Лестоці куди небезпечніші, ніж ненависть; друга допомагає позбутися вад, які перші прикривають. Розсудливий зробить злобу людську своїм дзеркалом, вірнішим, ніж дзеркало приятні, і або попередить шельмування, або виправить недоліки. Живучи на рубежі з суперництвом, з недоброзичливістю, будь насторожі.

85.

Не стати "шісткою". Біда всього вищого - ставши звичайним, воно блякне. Спершу його бажать, під кінець приїдається. Велике лихо - бути ні до чого не придатним, але не менше - намагатися бути всім і завжди вгодним; поскупишся, все розгубиш, і від тебе відвернуться ті, що раніше цінували. Таких "шісток" зустрінеш у всякій галузі знань - раніше ними захоплювалися, як дивом, тепер зневажають, як ницість. Єдине спасіння для всього вищого - міра і в блиску; нехай буде в нього в довершеності надмір, та у вишуканості - помірність. Чим яскравіше смолоскип горить, тим швидше вигорає. Скупість в розтринькуванні нагороджується процентами пошанування.

86.

Попереджувати дурні чутки. Натовп має багато голів, а отже, злісних очей і бридких язиків.

Піде дурний поголос - очорнять найсвятіше, а нагородять ганебним назвиськом - попрощайся з доброю славою. Приводом послужить всякий промах або смішна вада - для зловтіхи ласий шматочок. Іноді вади ці - уявні, лихими суперниками придумані і в натовп підступно пущені; злісні вуста велику славу споганять пліткою напевніше, ніж відвертою зухвалістю.

Дурну славу нажити легко - поганому охочіше вірять, а спробуй-но очиститись! Чоловікові розсудливому треба уникати подібної напасти, не давати приводу нищій нікчемності. Легше попередити, ніж виправляти.

87.

Культура й шліфування. Людина народжується дикуном; виховуючись, вона зживає в собі тварину. Культура створює особистість, і чим її більше, тим особистість визначніша. Культурна Греція мала право назвати решту світу варварською. Неотесаність - від нікчемності, для культури потрібні насамперед знання, та сама вченість буде грубувата, якщо не відшліфована. Витонченими повинні бути не тільки думки, а й бажання, а особливо - мова. Одні люди від природи наділені витонченістю зовнішньою й внутрішньою, у думках і словах, у кожній частині тіла і в естві своєї душі - схожі на плід, його шкоринку і м'якуш. Інші, навпаки, такі неоковирні, що всі їхні вроджені якості, іноді прекрасні, гаснуть через жахливу, дикунську грубість.

88.

Будь у поведженні терплячим, виявляючи широчінь душі. Людина велика не буде дрібною і в повсякденному. Не вникай в дрібниці, тим паче в неприємні, іноді, правда, корисно помічати й дрібниці, але нібито знічев'я, не нарочито. Благородна широчінь поглядів - основа благовиховання. Хочеш керувати іншими, вмій приховувати свої почуття. На багато що у ділах своїх домочадців, друзів й особливо ворогів дивись крізь пальці. Причіпки завше неприємні, а як риса характеру - нестерпні. Постійно повертатися до чогось неприємного - подоба манії. І звичайно - в поведінці кожного з'ясовується те, яким є його серце, наскільки воно широке.

89.

Самопізнання. Пізнай свій норів, свій розум, свої судження, пристрасті. Доки себе не знаєш, не можна собою володіти. Для обличчя є дзеркало, для духу - немає; нехай же тут буде дзеркалом

тверезе розмірковування про себе. Можна забути про зовнішній свій вигляд, але завжди пам'ятай про вигляд внутрішній, аби його поліпшити, вдосконалити. Перевіряй, наскільки ти твердий в розсудливості, наскільки здатний до діяльності; випробовуй свій запал; вимірй глибину духу, зважуй здібності.

90.

Мистецтво довго жити: жити достойно. Дві речі швидко добивають людину: дурість і розпуста. Одні втратили життя, бо зберегти його не вміли, а інші - тому, що не хотіли. Як добродійність - сама по собі нагорода, так і гандж - сам по собі кара. Хто поспішає жити з ганджем, гине швидко що так, що так; хто поспішає жити в добродійності - ніколи не помре. Здоров'я духу передається тілу, життя праведних довге не лише справами, а й роками.

91.

Діяти лише тоді, коли не сумніваєшся. Те, що є для діяльного сумнівом у щасті, стає впевненістю в нещасті для того, хто спостерігає, тим паче коли це суперник. Якщо в запалі пристрасті розум впадає у сумнів, то коли пристрасть остигне, він засудить твій вчинок як відверту дурість. Діяти, коли сумніваєшся в розумності діяння, - небезпечно, краще утриматися. Розсудливість не припускає невпевненості, вона завжди торжествує за полудневого сяння розуму. Чи можна чекати успіху, якщо вчинок заледве задуманий, а вже осуджується небезпекою? І якщо справа, достатньо схвалена внутрішньою згодою (*nemine discrepante*) 26, теж іноді не вдається, чого чекати від справи, початої з вагання, зі зловісними пророцтвами?

92.

Розсудливість трансцендентна - сиріч, понад усе. Перше найважливіше правило в ділах і в мові тим більше важливе, чим вище й поважніше заняття. Зеренце розсудливості дорожче від арроб 27 хитрощів. Нехай не всі тебе схвалюють, йди впевнено й по праву; розсудливим пробути - найвища слава. Задовольняйся схваленням поміркованих, їхній голос - пробний камінь твоєї правоти.

93.

Універсальна людина. У ній зійшлися всі якості, вона сама варта багатьох. Вона вносить у життя велику радість і запліднює нею

близьких. Багатогранність схожа на досконалість - насолода життя. Велике мистецтво - засвоювати все найкраще. І якщо натура, аби возвеличити людину, зробила її якимось зібранням усього найліпшого в природі, нехай мистецтво шляхом виховання смаку й розуму зробить її малим всесвітом.

94.

Непроникність духу. Чоловік обачливий, якщо хоче, щоб його шанували, не дозволить намацати своє дно - ні в знаннях, ні в діяннях; з ним можна лише познайомитися, але не можна його до кінця пізнати. Нехай ніхто не знає меж твоїх можливостей, інакше даси привід для розчарування. Ніколи не дозволяй бачити тебе наскрізь. Коли де знають і сумніваються, поважають більше, ніж коли всі твої сили, хоча й великі, в наявності.

95.

Підтримувати очікуване, невпинно викликати його; нехай від тебе ждуть багато чого - вигідніше вести гру за великим рахунком. Не викладай з першого разу все, що маєш. Важливий прийом гри - знати міру, коли показувати свої сили, свої знання й перевершувати сподівання.

96.

Про великий синдересис. Це трон розуму, основа мудрості; хто ним володіє, без труднощів домагається успіхів. Дар небес, найбажаніший, бо головний, найцінніший. Головні обладунки наші, найпотрібніші з усіх: тільки тих, що полишені, їх називають божевільними; тільки той, хто ними не захищений, насправді убогий. Всі наші дії звершуються під дією синдересиса, кожен воліє бути ним схвалений, бо розум потрібен усім. Суть синдересиса - в природному потягу лишень до того, що в згоді з розумом і пов'язане з вибором єдино правильного шляху.

97.

Завоювати й зберегти добре ім'я. Воно дає право користуватися славою. Коштує дорого, потрібні гідності великі, а вони дуже рідкісні, оскільки здебільша бувають посередині. Та якщо завоював, зберегти легше. Багато до чого воно зобов'язує, ще більше дає. Викликаючи повагу, оточує буцімто ореолом величі - якщо високі його носій і сфера. Та справжнє добре ім'я не залежить від стану.

98.

Приховувати свої заміри. Пристрасті - вікна духу. Мудрість житейська потребує прихованості: хто грає відкрито - ризикує програти. Стриманість зачасного вступає в поєдинок із зіркістю проникливого: проти очей рисі - темний струмінь каракатиці. Нехай не знають, чого ти бажаєш, інакше завадять - одні протидією, інші догідливістю.

99.

Сутність і зовнішність. Про речі судять не за їхньою суттю, а на вигляд: мало хто дивиться всередину, частіше задовольняються поверховим враженням. Чи є глузд у тому, що твої судження слухні, якщо на обличчі твоєму лукавство?

100.

Чоловік, не підвладний звабам, - мудрий християнин, світський філософ. Таким треба бути, а не здаватися, тим паче не прикидатися. Філософствування нині не в пошані, хоча це головне заняття людей мислячих. Наука розсудливості - в зневаженні. Сенека - зачинатель її в Рамі, довгий час її шанували при дворах, тепер же мають за безглуздість. Одначе твереза думка завжди була поживою мудрості, насолодою праведності.

101.

Половина людей насміхається над іншою, і обидві однаково дурні. Будь-яка річ на думку одних гарна, а інших - погана; чого один дотримується, те другий зневажає. Нестерпний дурень той, хто прагне все переробити на свій розсуд. Довершеності не на шкоду, що комусь те не до смаку: смаків - що осіб, і вони так само різноманітні. На всяку дичину знайдеться мисливець, і не варто засмучуватися, якщо комусь щось не сподобалося, - знайдуться й такі, що оцінять. Та й похвала нехай не засліпить очі - дивись, інші огудять. Міра справжнього задоволення - похвала славетних і в справах тямущих. Одна думка, одна мода, один вік - це ще не все.

102.

Для великих шматків удачі - великий шлунок. В тілі розсудливості не остання річ - добрячий живіт, бо об'єм цілого залежить від місткості частин. Успіх не викличе неперетравлення в того, хто

вартій ще більшого успіху; один ситий по горлянку, другий все ще голодний. Багатьом і царська тарілка не на користь - не по Савці шапка, вони незвичні, не народжені для високих посад. Звідси їхня грубість, фіміам улесливих почестей запаморочує голову; висоти для них небезпечні; наминаючи вдачу без міри, вони тріскаються від пихи. Та чоловік великий покаже, що здатний вмістити ще більше - понад усе остерігаючись виказати обмеженість серця.

103.

Кожен - монарх на свій лад. Нехай будуть твої вчинки, хоча ти й не король, достойні короля в твоїй справі - тримайся в межах своєї сфери, розсудливо знайденої, по-королівськи; будь великий у діяннях, високий у помислах. В усьому й завжди будь схожий на короля достоїнствами, нехай не саном, бо справжня царственість - у величі душі; не стане заздрити чужій величі той, хто сам - його взірець. І особливо тим, хто наблизений до престолу, треба запозичувати дещо від справжньої величі. Нехай будуть вони причетні не лише до церемонії суєтності, а насамперед до достоїнств царственості, не напускаючи на себе пусту пиху, а проникаючись сутністю величі.

104.

Випробувати різноманітні заняття. Вони різноманітні, важливо знати їх, а для цього - розуміти. Для одних потребується відвага, для інших тонкість. Легше відзначитися там, де достатньо прямоти; важче там, де потрібна хитрість. Для перших досить мати добрі природні задатки, для других замало й найбільшої уваги та старання. Важка справа - керувати людьми, подвійно - дурнями або божевільними; аби з тими впоратися, в кого немає голови, треба мати дві голови. Тяжкі заняття, які потребують людину всю без останку, причому в точно відведений час і в окремій справі; приємніші заняття, які поєднують важливість предмета з різноманітністю, бо переміни освіжають інтерес. Найдостойніші ті заняття, де менше залежності від інших, бо вона більш віддалена. А найгірші заняття такі, від яких під кінець проймає піт, коли звітуєш перед суддею земним, а тим паче - небесним.

105.

Не бути набридливим. Хто носить з однією справою, вічно товче про одне й те ж, - тяжкий. Стислість і серцю люб'язна, й справі

корисна: нею досягаєш того, що через багатослів'я втрачаєш. Добре та коротко - подвійно добре; погано та недовго - вже не так і погано. Квінтесенція завше ліпше, ніж гора мотлоху. Відома справа: нудного базіку не слухають - відлякує не предмет його мови, а форма. Деяких людей назвеш не окрасою світу, а потворами, вони - як викинутий непотріб, від якого відхрещуються. Розумний не стане надокучати, надто ж особам поважним, бо вони завжди зайняті, одного такого розгнівати небезпечніше, ніж увесь світ. Сказати влучно - сказати коротко.

106.

Не хвалитися фортуною. Чванькуватість дратує більше, ніж похвальба талантами. Удавати з себе поважну персону - збуджувати не лише заздрість, а й ненависть. Поваги чим більше домагаються, тим менше досягають; залежить вона від думки. Силою її не візьмеш, треба заслужити й терпляче чекати. Висока посада потребує такого ж високого авторитету. Для виконання своїх обов'язків бережи честь, яку заслужив; її не розтринькуй, але підкріплюй. Хто, виконуючи обов'язки, стогне, що перетрудився, доводить цим, що її не гідний, що чин - понад його розуміння. Хочеш похизуватися - хвались достоїнствами, а не везінням; навіть короля належить шанувати більше за гідності особисті, ніж за зовнішню велич.

107.

Не виказувати самовдоволення. Не шарпай себе невдоволенням - це слабкодухість, та й самовдоволення - божевілля. У більшості самовдоволення породжене нікчемністю й призводить до дурного блаженства, воно хоча й приємне, та для доброї слави зовсім не корисне. Рідкісні достоїнства когось нікчемі недоступні, і він втішається посереднім, зате своїм. Завжди корисно, навіть мудро, жити з розсудливою засторогою - для кращого старання в досягненні успіху й для втішання на випадок невдачі: жорстокість долі не так вразить того, хто остерігався завчасу. Сам Гомер іноді дримає, сам Олександр опускається нижче свого сану в мить самообману. Будь-яка справа залежить від багатьох обставин - місце і час не завжди для неї сприятливі. Та дурень непоправний - нице самовдоволення розквітло в ньому пишним цвітом і безперервно дає нові сходи.

108.

Найкоротший шлях, аби стати особистістю, - через вміння вибирати друзів. Велике значення має спілкування - передаються смаки і звички, непомітно змінюється характер, навіть розум. Нехай швидкий дружить з повільним, і так нехай чинить кожен; без усякої принуки він досягне помірності, а стримувати себе важлива справа. Поєднання протилежностей прикрашає світ і підтримує його лад; це породжує гармонію в сфері буденній, тим більше - в моральній. Наслідуй цей повчальний приклад, добираючи наближених і підлеглих - у взаємодії крайнощів встановлюється розумна середина.

109.

Не бути хулителем. Є люди грізного норову: всюди бачать злочини, і не тому, що запальні чи пристрасні, а за природним нахилом. Усіх осуджують - одного за те, що зробив, іншого за те, що зробить. Це ознака душі не тільки жорстокої, а гірше того - підлої. Осуджуючи, вони так перебільшують, що з атома колоду сотворять і очі їм виколують. На будь-якому місці злісні наглядачі, вони й Елізіум²⁸ перетворять на галеру. А якщо домішається ще й пристрасть, стриму їм немає. Наївність, навпаки, все пробачає - і не те, що зумисно, а через недорозвиненість.

110.

Не чекати, поки станеш сонцем на заході. Правило розсудливості - відійти від справ раніше, ніж відкличуть тебе самого. Вмій і кінець свій обернути на тріумф - саме сонце іноді в повній силі ховається за хмари, аби не бачили його заходу; нам залишається лише міркувати - зайшло воно чи ні. Зарані відійди від суму, щоб не страждати від терзань. Не жди, поки повернуться до тебе спиною, похоронять, і, ще живий для прикрощів, ти вже труп для поважання. Прозірливець зарані відпустить на спочинок баского коня - аби не впав кінь посеред поля, а вершника не взяли на сміх. І нехай красуня розумно й вчасно розіб'є дзеркало - не чекаючи, коли воно розгніває її гіркою правдою.

111.

Придбавати друзів. Дружба - друге буття. Всякий друг для друга свого добрий і розумний; між друзями все ладиться. Людина коштує стільки, наскільки інші її оцінять, а шлях до їхніх вуст лежить через серце. Нема сильніших чарів для друга, як добра послуга. Найкращий засіб заслужити дружбу - виказувати її. Більша й краща

частина того, чим ми багаті, залежить від інших. Жити доводиться серед друзів і ворогів, а тому кожного дня обзаводься приятелем, нехай не близьким, а прихильним.

Витримавши випробування, дехто з них із часом стане твоїм вірним побратимом.

112.

Шукати віддану любов. Навіть Верховна Першопричина у найвеличніших своїх ділах передбачає її й дає припис на неї. Через почуття любов проникає в переконання. Дехто, покладаючись на свої гідності, не намагається її завоювати, та розсудливість знає, який довгий шлях треба пройти заслугами, якщо не допоможе добродійність. Все полегшить, всім обдарує самовіддана любов; нагороджує не завжди за достоїнства, частіше сама їх передбачає - доблесть, шляхетність, вченість, навіть розум; недоліків не бачить, бо бачити не бажає. Породжує її здебільша спільність життя матеріального - звичаї, стан, спорідненість, батьківщина, заняття. Для спільноти ж духовної потребується значно більше - обдаровання, зобов'язання, репутація, заслуги. Вся трудність в тому, щоб таку відданість завоювати, зберегти ж її легко. Знайти її можна - і треба навчитися нею користуватися.

113.

У дні благоденства готуватися до чорних днів. Мудрий, хто влітку запасається на зиму; можна не квапитися, милості дістаються дешево, друзів безліч. Добре зберегти на чорний день, коли все дорожчає і в усьому нестача. Май про запас друзів і боржників: прийде день, і дуже до речі виявиться те, що нині не цінуєш. Підлість же не має друзів - у дні благополуччя вона їх не признає, в дні бідування не признають її.

114.

Не загрузати в суперництві. Де змагання, там на шкоду будь-яка претензія: один одного ганьбить, щоб себе утвердити. Мало хто веде боротьбу чесну. Супротивник швидко знайде недоліки, про які забула чемність; багато хто перебував у пошані, доки не з'явився суперник.

Жарота розладу розпалює, воскрешає поховану ганьбу, викопує бридкі нечистоти, давні й забуті. Починається викриття вад, застосовується все можливе, нехай і не обов'язкове.

Іноді, навіть достеменно завжди, образа - не найкраща зброя, та суперництво злісно потішає нею свою помсту і так агресивно потрясає зброєю образи, що з гріхів колишніх злітає курява забуття. Доброчинність завше миролюбна, а добропорядність милосердна.

115.

Змиритися з дурним нором навколишніх, як змиряєшся з неприємною особою, надто ж якщо пов'язаний узами залежності. Є люди норову буйного, і жити з ними важко, і піти від них неможливо. Треба розсудливо й поступово до цього звикати, як до негарного обличчя, аби буйність не вразила тебе несподівано. Спершу це лякає, але першопочатковий страх минає, а обережність навчає попереджувати спалахи або терпляче їх переносити.

116.

Спілкуватися з людьми порядними, їм можна в:рити в борг і самому в них позичати, їхня порядність - вірна за порука в справах, навіть у суперечках, бо вони чинять, як велить їхня совість. Краще з порядним боротися, ніж підлих перемагати. З підлістю не домовишся, вона не визнає правил; тому-то між підляками нема щирої дружби, а прихильність їх ница, не на честі заснована. Від людини без честі - втікай світ за очі; хто честі не має, не має й ніякої доброчинності. Честь - престол чесності.

117.

Ніколи не говорити про себе. Доведеться або себе вихвалити, а це марнославство, або хулити, а це малодушність; про себе говорити - проти розсудливості грішити, та й слухачам надокучати. Уникай цього і в дружньому колі, та особливо - на високій посаді, де доводиться говорити перед багатьма й де подібна слабкість зробить тебе посміховиськом. Нерозсудливо говорити й про присутніх: тобі загрожує небезпека наскочити на один із двох рифів - або лестощі, або образу.

118.

Заслужити репутацію людини шанобливої. Їй достатньо, щоб прихилити серця. Шанобливість - головна риса культури, приворотне зілля, що вселяє довколишнім любов, як нікчемність - зневагу й невдоволення. Якщо нікчемність породжена пихою, вона нестерпна; якщо дурістю - ганебна. Для шанобливості краще більше,

ніж менше, але вона не зі всіма рівна - то було б несправедливо. Між ворогів вона - обов'язок і достойний взірець їхньої доблесті. Коштує вона небагато, а цінується дорого: шанобливого поважають. Перевага люб'язності й честі - вони залишаються з тим, хто роздає першу й виявляє другу.

119.

Не шукати ворожнечі. Уникай викликати до себе неприязнь, вона й без твоєї волі вирветься вперед. Багато хто ненавидить просто так, не знаючи, за що й чому. Зловорожий випередить порядного. Злоба ще старанніше квапиться до зла, ніж користолюбство до користі. Дехто навіть вихваляється тим, що ні з ким не ладить, що легко і ображаються й ображають. Оволодіває ненависть душею, її, як дурну славу, нелегко витруїти. Людей проникливих побоюються, зловтішних не люблять, марнославних стороняться, насмішників бояться, а достойних залишають у спокої. Отже, виявляй повагу, аби тебе поважали; хочеш жити мирно, тримайся смирно.

120.

Жити у згоді з часом. Навіть знання добрі в ходу, а де їм нема ходу, ліпше прикинутися нікчемою. Мінються роки, мінються судження й люди, не розмірковуй по-старому і в смаках тримайся сучасного. Смак загальноприйнятий бере гору в усіх галузях. Треба його триматися - і по можливості його облагороджувати; нехай тіло твоє призвичаїться до сучасного, хоча минуле тобі краще - і в убранстві тіла, і в убранстві душі. Лише в сфері моральній це житейське правило не годиться - тут добродійність понад усе. В наші дні не заведено - і здається старомодним - правду говорити, слова додержати; добропорядні люди мовби з добрих старих часів постали; їх і тепер похваляють, та нема в них ні шанувальників, ні наслідувачів. О, велике лихо нашого часу! Добродійність незвична, зате підлість - справа досить буденна! Нехай же розсудливий живе, як можеться, хоча й не так, як хочеться. Нехай буде задоволений тим, чим доля наділила, і не бідкається про те, чим обділила.

121.

Не видавати безділля за діло. Одні все сприймають жартома, інші - надто серйозно: про все міркують з виглядом поважним, всяка дрібничка їх хвилює, скрізь ввижаються інтриги та підступи. А між тим у кожній неприємності шукати сенсу - заняття не варте сенсу.

До серця брати те, що треба з душі геть, плутати частини тіла. Що здавалося важливим, як відвернешся від нього, часто обертається в ніщо; навпаки, інше ніщо, ставши предметом пильної уваги, розростається хто зна в що. З лихом образу покінчити легко; згодом-важко. Нерідко сама хвороба породжує ліки. Сподіватися на милість Божу - не з гірших житейських правил.

122.

Величавість у мові та справах. Хоч би де ти опинився, надасть тобі поважне місце й викличе до тебе повагу. Вона виявляється в усьому - в розмові, в молитві, навіть у ходьбі, погляді й, звичайно, в бажаннях. Полонити серця - велика перемога! її не одержиш ні безрозсудною відвагою, ні обридлою дотепністю - дається вона лишень благопристойною упевненістю, породженою норомом, і опирається на гідність.

123.

Людина напускної поважності. Чим більше гідності, тим менше напускного - воно одне накладає на всіх відбиток ницості. Неприємне для навколишніх, воно так само важке для чванька - воно стає мучеником своїх турбот, терзаючи себе дрібницями церемоніалу. Навіть високі гідності багато втрачають через пихатість - у них тоді вбачають лише плід нарочитих хитрощів, а не вільної натури - справжнє завжди приємніше від штучного. Людей пихатих вважають нетямущими саме в тому, чим вони похваляються. Чим краще вдалася справа, тим менше говори про свої труди, аби здавалося, що взірцевого досягнуто цілковито природно. Та, уникаючи нарочитої поважності, не впадай у нарочиту скромність - всіляко показуючи, що нічого не виставляєш напоказ. Розсудливий вигляду не подасть, що свідомий своєї гідності, - і сама його байдужість викликає в довколишніх цікавість до нього. Подвійно великий той, хто, помноживши довершеність, про те сам не каже; до загального визнання він прийде з іншого боку.

124.

Бути бажаним. Небагатьом пощастило завоювати любов всенародну, а якщо лише в людей розсудливих - це теж щастя. Коли вже повернуло до схилу віку, тебе проводжають з похвалою. Є різні шляхи виявити прихильність: надійний - відзначитися ділами і гідністю, швидкий - догідництвом. У людині, гідної свого місця,

завжди є потреба, і всі бачать, що посада потребувала її більше, ніж вона тієї посади: одних місце красить, а інші красять місце. І якщо нікчемний наступник і додає тобі ціну - невелика втіха; це не означає, що тебе любили, а лише те, що іншого ненавидять.

125.

Не бути зеленою книгою 29. Точна ознака власного занепаду - коли починаєш особливо помічати чужу ганьбу. Ганьблячи інших, багато хто норочить приховати, хоча й не змито, власні плями. Тим вони потішаються, але це потіха дурнів. Уста їхні смердять, бо вони - стічні канали для нечистот суспільства. Хто там бобрається, ще більше забруднюється. Правдою чи неправдою, в кожного віднайдеши родимі плями; нікому не відомі лише вади людей невідомих. Розумний нехай остерігається стати обліковцем чужих гріхів, усім ненависною хронікою, він може заживо погубити душу свою.

126.

Не той дурень, хто дурість вчинив, а хто, вчинивши, не приховав. В таїні тримай свої пристрасті, тим паче слабкощі. Помиляються всі, але ось у чому різниця: хитрі від содіяного відрікаються, а дурні ще не зробленим похваляються. Добре ім'я залежить більше від твого мовчання, ніж від поведінки; якщо вже грішний, будь хоч обережним. Похибки людей великих, як затемнення світил небесних, всім помітні. Не довіряй і другові помилок своїх, і навіть, якщо це можливо, краще б самому про них не знати. Та тут згодяться інші житейські правила - побільше забувати.

127.

Невимушеність у всьому. Вона підсилює гідність, надихає промови, оживлює діла, прикрашає все чудесне в людині. Інші гідності - прикраса натури, а невимушеність - прикраса самої гідності; навіть у судженнях її досить цінують. Переважно вона дається природою, зрідка - наполегливістю, бо вона вище будь-яких правил. Вона всюди постане невимушене і з вишуканістю всіх випередить; вона пропонує внутрішню свободу й надає всьому довершеності. Без неї і краса мертва й чвари безсильні; вона буває притаманна доблесті, розуму, мудрості, навіть царській величі. Вона надає приємності відмові, вишукано виходить з будь-якого утруднення.

128.

Висота духа. Один із головних атрибутів героя, бо запалює любов до всього великого: надає витонченості смаку, широту серцю, простору думці, благородності характеру й підводить особистість до величі. Хоч би де вона з'явилася, відразу її помітиш: навіть коли заздрісний фатум її пригнічує, вона рветься вгору, поширюється в бажаннях, хоча скована в можливостях. Вона визнане джерело великодушності, благородства і всього героїчного.

129.

Ніколи не скаржитися. Скарга завжди приносить шкоду; вона швидше під'юджує злі почуття, ніж збуджує співчуття й чуйність; вона вкаже шлях до іншої такої ж образи, й виправданням для іншого ображеного послужить те, що він дізнався про першого. Дехто своїми скаргами на колишні образи дає підстави для майбутніх і, жадаючи на допомогу чи втіху, викликає зловтіху і навіть зневагу. Значно ліпше вихваляти за послуги одних, аби розбурхати інших; або твердити про люб'язність відсутніх, аби пробудити до неї присутніх - нібито наділяючи інших щедрістю перших. Чоловік застережливий не стане говорити ні про свої образи, ні про хиби, але не забуде згадати про приємне - тим самим збереже друзів і стримає недругів.

130.

Робити діло і показувати діло. Все цінується не за суть, а за вигляд. Мати гідність й уміти показати її - подвійна гідність: чого не видно, того нібито й немає. Сам розум не зустрине поваги, якщо вигляд у нього нерозумний. Бо тих, що обманюються, - більшість, ніж тих, які проникливі; обман переважає, бо про все судять за зовнішністю, і багато що на ділі зовсім не таке, яким видається. Благородна зовнішність - найкраща рекомендація гідності внутрішньої.

131.

Краса поведінки. І душа має свої тонкощі, певну вишуканість духу - краса вчинку приносить немало насолоду серцю. Не всім дана вона, в ній виявляється велич душі. Перша її ознака - про ворога відгукуватися добре, поводитися з ним іще краще. І найяскравіше виявляється вона в тому разі, коли чекають помсти: вона не просто відмовляється від помсти, але й все закінчує по-доброму - в ту мить, коли здається, що ось зараз станеться помста, вражає нежданою

великодушністю. Вона корисна й у політиці, прикрашаючи навіть державний резон. Ніколи не похваляючись перемогою, бо взагалі не похваляється, вона, одержавши перемогу заслугою, приховує її простодушністю.

132.

Сім разів обдумати. Завше надійніше перед справою оглянутися, особливо якщо успіхи не очевидні. Відтягуй час. або щоб відмовитися, або щоб утвердитися, коли на думку спадуть нові докази на користь твого рішення. Якщо справа йде про те, щоб дати, то вище оцінять дане за порадою розсудливості, ніж на догоду пристрасті; чим довше бажають, тим більше цінують. Якщо ж треба відмовити, встигнеш обдумати, як пом'якшити гіркоту "ні"; до того ж, коли запал бажання минає, прохач, охолонувши, менше розчаровується відмові. Тому, хто просить нетерпеливо, давай, трохи зволікаючи: тим самим охолодиш чекання.

133.

Краще бути божевільним із усіма, ніж розумним наодинці, - кажуть люди політичні. Якщо божевільні всі, ніхто не осудить. Та мудреця самотнього оголосять божевільним за те, що не пливе за течією. Інколи краща наука - не знати або прикидатися, що не знаєш. Жити доводиться з людьми, а люди здебільшого нікчеми.

Щоб жити в самотності, треба багато в чому бути схожим на Бога або в усьому - на тварину³⁰. Та я поміняв би афоризм і сказав би: "Краще бути розсудливим із більшістю, ніж божевільним у самотині". Декому ж подобається бути винятковим у своїх дивацтвах.

134.

Подвоювати опори життя - подвоювати життя. Нехай у тебе буде не один заступник, ніколи не обмежуй себе чимось одним, нехай і незвичним: всього нехай буде по двоє, особливо джерел вигоди, милостей, насолоди. На всьому виявляється зміна місяця, символ непостійності, тим паче на справах, які залежать від суєтної людської волі. Проти змінності допоможе запасливість: пам'ятай про найважливіше правило житейське - мати по два джерела благ і зручностей. Як природа подвоїла найпотрібніші й пошкодженням піддатливіші члени нашого тіла, так нехай вчинить розсудливий із заступниками.

135.

Не висловлювати духу протиріччя, бо набудеш слави дурня і буркотуна. Протистав йому розваженість. Заперечувати, звичайно, можна, особливо коли дотепно, але упертість завжди нерозумна. Вічні суперечники перетворюють приємну бесіду в сутичку, вони більше вороги своїм близьким, аніж тим, хто з ними не спілкується. Що кісточки гострі в ласому шматкові, те дух протиріччя для ваших веселоців. У цих зловредних дурнях поєднується тупість тварини з лютістю звіра.

136.

Знатися на предметі: у будь-якій справі зразу впіймати суть. Багато хто розтікаються по гілках безплідного мудрування або по листі нудотного багатослів'я і ніяк не доберуться до сутності; по сто разів кружляють навколо чогось одного, стомлюючись і стомлюючи, але так і не доходять найважливішого. Причина цього - туман в умах, який не дає вибратися на дорогу. Час і терпіння пішли на те, чим варто було б знехтувати, а на головне уже й не вистачає.

137.

Мудрий не залежить ні від чого 31. Все його надбання - він сам, і все своє він несе з собою. Коли друг універсальний може замінити Рим і світ, будь сам собі таким другом - і ти зможеш прожити в самотині. Хто тобі іще потрібний, коли в поглядах і смаках ніхто тобі не указ? Ти залежиш лише від себе самого, а бути схожим у цьому на Вище Створіння - вище блаженство. Хто зуміє жити ось так один, ні в чому не уподібнюючись тварині, багато в чому схожий на мудреця і в усьому - на Бога.

138.

Мистецтво не втручатися. І перш за все тоді, коли море суспільне чи сімейне розбушувалося. У взаєминах між людьми ті ж самі вихори, бурі пристрастей; о такій порі розумніше заховатися в надійній гавані, перечекати. Від ліків хвороба нерідко загострюється, тут нехай діє сама природа, там - норови; мудрий лікар стільки ж повинен знати, щоб виписати ліки, скільки - аби не виписати, і часто мистецтво його в тім, щоб обійтися без ліків. У час непогоди життєвої краще всього скласти руки і виждати, доки буря втихомириться; відступиш нині - переможеш потім. Струмок і од

вітерця скаламутиться, і вода стане прозорішою не твоїм" зусиллями, а коли від неї одійдеш. Немає кращих засобів од незгод як надати можливості іти всьому своїм звичаєм - як-небудь уладнається.

139.

Знати свій чорний день - пам'ятати, що він буває. У такий день ніщо не вдається; як не міняй гру, доля незмінна. Із двох ходів потрібно такий день розпізнавати - і відступитися, тільки помітиш, світить тобі чи не світить. Навіть для розуму є свій час, ніхто не був розумним завжди. В добрий час і розмірковуєш добре і листа напишеш вдало. Всякому достоїнству своя пора, сама краса не завжди в честі. Розум інколи сам собі зраджує - то нижче себе, то вище; будь-якій справі її день. В одні дні нічого не вдається, в інші удається все і з меншими зусиллями, наче робиться само собою: розум ясний, настрій рівний, зоря твоя сяє. Тоді лови її, не пропускай ні крихти. Але муж розважливий не буде з одного випадку робити висновок, що день лихий чи сприятливий, - невдача ще може обернутися добром, а удача - лихом.

140.

Діставатися в усьому кращого - щаслива доля гарного смаку. Бджола зразу добирається до солодкості - для меду, а гадюка до гіркості - для отрути. Такі ж і смаки людей - одні тягнуться до кращого, інші до гіршого. Немає речі, в якій не знайшлося б чогось путнього, особливо у книзі, творінні мислі³². Але у декого такий бридкий норів, що серед тисячі довершеностей наткнуться на один-єдиний недолік, і давай його гудити та неславити; у пристрастях і судженнях збирачі відходів, вони лише про дурне тлумачать - заслужена покара за відбір поганого, за неварте розуму проникливого заняття. Сумне в них життя - живляться гіркістю, насиченою бридотою. Щасливіший смак тих, що серед тисячі недоліків відразу знайдуть одну-єдину вдачу, яка наче з кеба до них упала.

141.

Не слухати лише себе. Що з того, що подобаєшся собі, коли іншим не подобаєшся; самовдоволення звичайно карається громадським презирством. Собою захоплений - усім осоружний. Говорити і слухати лише себе - не випадає; і коли говорити із самим собою - безумство, то слухати лише себе, розмовляючи з іншими, -

безумство подвійне. Поважні особи мають кепську звичку примовляти, немов костуром стукати: "Правильно я сказав?" або "Адже так?"; кожним словом вибивають вони собі схвалення або лестощі, ніякого терпіння на них не вистачить. Так само і у спесивців набундючених - порожні їхні слова вимагають гучної луни, мова шкандибає на ходулях, і через те кожне слово має потребу в підтримці недорікуватого "славно сказано!".

142.

Не хапатися через упертість за гірше - тому, що твій противник, тебе випередивши, вибрав краще. Будеш уже з самого початку переможений, і доведеться потім з ганьбою відступати. Не бачити тобі успіху, коли позиція твоя невдала. Супротивник виявився хитрішим, він раніше зайняв кращу позицію, і кепсько, затримавшись, рушити проти нього з гіршою. Уперті в справах гірші, ніж уперті в мові, - настільки, наскільки дії звичайно небезпечніші від слів. Глупота норовистих: через пристрасть протирічити не бачать істини, через жадобу сперечатися не помічають вигоди. Поміркований завжди в стані розуму, а не пристрастності, він або перший туди поспішить, або потім помилку виправить. І якщо супротивник дурний, то, дивлячись на таке, також змінить позицію, перейде на протилежний бік, чим і погіршить своє становище. Щоб дурного відвернути від кращого, потрібно самому там закріпитись: дурість звідти супротивника прожене і норовистість його погубить.

143.

Цураючись минулого, не впадати в оригінальність. Обидві крайнощі негожі. Усяка справа, розумом серйозним осуджена, - нерозумна справа. Нарочита оригінальність - це якийсь самообман, спочатку приємний, який спокушує новизною і пряною гостротою, але потім, коли нічого хорошого не вийде і ти прозрієш, - досить прикрий. Це якась мана, а в справах політики - пагуба для держави. Хто не може, хто не дерзає іти до великого стежею доброчесності, повертає на стежку нарочитої оригінальності, захоплюючи дурнів і невдачею доказуючи правоту розсудливих. У таких рішеннях панує свавілля, вони далекі від здорового глузду. І якщо інколи основа у них і не хибна, та все ж ненадійна, і що важливіша справа, то небезпечніший провал.

144.

Починати на чужий лад, щоб закінчити на свій. Це тактика успіху; навіть у матеріях божественних учителі християнства схвалюють цю святую хитрість. Тут важливо прикинутися і пожадливою приманкою спокусити і полонити волю: їй здається, що вона переслідує свої вподобання, а насправді її ведуть - до чужої мети. Не починай нерозважливо, не кидайся сторч головою у ковбаню. З особами, у яких перше слово завжди "ні", потрібно, аби вони не злякалися труднощів, ховати справжню мету, особливо коли знаєш, що мета ця для них противна. Порада ця з розряду правил другого наміру - квінтесенції обходження.

145.

Приховувати хворе місце, інакше саме по ньому й будуть бити. Не скаржитись на нього - адже злоба замахується туди, де болячіше. Хворе місце почухаєш, не дуже себе втішиш, тільки ворогів потішиш. Злий намір видивляється пролом, куди проникнути б, кидає дротики, щоб уразливе місце намацати, всіма засобами вивідує, поки по живому не різоне. Розумний не відкриє, не видасть свою недугу особисту або родинну, бо сама Фортуна вражає із злостивістю саме туди, де найболючіше, - чим вразливіше місце, тим пагубніший удар. Одже, не відкривай того, що болить, ні того, що веселить; тоді перше швидше вгамується, а друге довше триватиме.

146.

Дивитися всередину. Багато речей далеко не такі, якими спочатку здалися, і нерозуміння твоє, яке не проникло через оболонку, обернеться розчаруванням, коли дійде до суті. Завжди і в усьому попереду крокує Брехня, захоплюючи дурнів вульгарною своєю крикливістю. Останньою і пізно приходить Правда, плентаючись слідом за шкандибаючим Часом; розсудливі приберігають для неї половину того органу чуттів, який мудро нам давни у парному вигляді спільною нашою матір'ю 33. На поверхні завжди Обман, саме на нього і наражаються люди поверхові. Справжня ж Суть замикається в собі, аби її глибше цінували ті, що знають і розуміють.

147.

Не бути недоступним. Немає людини настільки досконалої, щоб ніколи не знадобилася їй порада. Хто нікого не слухає - дурень непоправний. Будь ти премудрим, а все одно умій вислухати дружню пораду; навіть вельможним не соромно вчитися. Часто люди

непоправні, бо недоступні; котяться в провалля, бо ніхто не може їх утримати. Людина бездоганна й та повинна тримати відчиненими двері дружби, звідки прийде їй допомога; вона завжди знайде час для друга, який без утруднення напоумить її і навіть пожурить; її прихильність і висока думка про відданість і розум друга додадуть тому впевненості у порадах. Але не обдаровуй без розбору повагою і довір'ям, лише в заповітному місці таємно тримай вірне дзеркало - повірника, якому зобов'язаний за тверезі судження і вдячний за пораду.

148.

Володіти мистецтвом розмови, адже в розмові визначається особистість. Жодне з занять людських не вимагає більшої розсудливості, хоча в житті немає нічого звичайнішого, - тут можна і все втратити, і все виграти. Щоб листа написати - а лист та ж бесіда, тільки обдумана і записана, - потрібні міркування, наскільки ж більше потребується їх для бесіди звичайної, миттєвого іспиту розуму! Люди досвідчені по мові впізнають пульс духу, не дарма сказав мудрець: "Говори, коли хочеш, щоб я тебе узнав". Дехто вважає вищим мистецтвом бесіди повну її природність - щоб бесіда, подібно до одягу, не тиснула. Та це годиться лише між близькими друзями, а бесіда з людиною шанобливою повинна бути змістовною, виявляти твій зміст. Щоб у бесіді бути приємним, приноровлюйся до характеру і розуму співбесідників. Не виставляй себе цензором чужих слів і виразів, бо інакше тебе сприймуть за педанта; тим більше не чіпляйся до думок і суджень, бо тебе будуть уникати, навіть зовсім від тебе відвернуться. Розсудливість у бесіді важливіша ніж красномовство.

149.

Відводити зло на іншого: мати щити проти невдоволення - хитрий прийом державців. І справа тут зовсім не в нездатності самих державців, як вважає злослів'я, а в особливому розрахунку - потрібен той, на кого впала б критика за невдачі, хто прийняв би на себе загальне ремствування. Не всі замисли вдаються, неможливо задовольнити всіх. Тому май підставну особу, ціль для ганьблення, а для неї це буде платою за честолюбство.

150.

Показувати товар лицем. Що товар сам по собі гарний, цього замало - не всяк відразу схопить суть, не всі дивляться вглиб. Більшість біжить туди, де штовханина: один дивиться на другого. Немало уміння потрібно, що ціну додавати; інколи треба розхвалити, адже похвала - заступник перед бажанням; дати приємну назву - також вищий спосіб набити ціну, або в обох випадках не висловлюй пристрасності. Щоб підбадьорити, скажи, що товар, мовляв, твій для знавців, - адже кожен таким себе вважає, а коли і не вважає, цікавість підпріє бажання. Але ніколи не оголошуй його загальнодоступним і звичайним - цим тільки зіпсуєш справу. Всі запопадливі до незвичайного, воно є ласим і для смаку і для ума.

151.

Думати заздалегідь. Сьогодні на завтра, на багато днів наперед. Прозірливістю нехай хвалиться той, хто не одну годину їй виділяє; для застережливого немає випадковостей, для запасливого - чорних днів. Не чекай, поки вода підійде до горла, відходь раніше; зрілими роздумами запобігай жорстокості ударів. Подушка - німа сивілла; краще спати на колоді, ніж прокинутися під колодою. Один зробить, а потім думає - неначе не удачі шукає, а виправдань; інший не думає ні до, ні після. А потрібно все життя думати, аби не збитися з правильного шляху. Роздумуючи і передбачаючи, живеш наперед.

152.

Уникай тих, у чиєму товаристві програєш, - чи тому, що надто славні, чи тому - що надто дурні. У кого цнот більше, того більше поважають, він буде грати першу роль, ти - другу, і похвала тобі перепаде хіба що від чужих надлишків. Місяць княжить, поки він серед зірок один, а зійде сонце, він або ховається, або меркне. Не хились до тих, хто тебе затінює, а до тих, поруч із якими сяєш. Так здавалася красунею розумна Марціалова Фабула 34, сяючи поруч із подругами поганенькими і неохайними. Але остерігався поганого товариства, а також не піднось іншого на шкоду своїй добрій славі. Щоб мати успіх, спілкуйся з видатними; а коли досягнеш успіхів - із середніми.

153.

Не берися заповнювати велику порожнечу. Хіба коли впевнений, що перевершиш наміри. Аби з попередником зрівнятися, потрібно мати приваб удвічі більше. Хитрий хід - знайти собі такого спадкоємця,

щоб за тобою зітхали 35, і також тонко передбачити - щоб спадкоємець не затінював тебе. Велику порожнечу заповнити нелегко, адже минуле завжди здається кращим; тут мало бути рівним, перевага тоді за попередником. Щоб його вижити із вотчини, потрібно перевершити в достоїнствах.

154.

Не поспішай вірити, не квапся любити. Зрілість розуму пізнається по неспішності довір'я: брехня така звичайна, хай же віра буде незвичайна. Легко піддатися запевненням, але коли б згодом не жалкував. Та не подавай виду. що не віриш, - це не ввічливо, навіть образливо: ти тоді даєш зрозуміти співбесіднику, що або він обманює, або сам обманутий. А головне навіть не в цьому, а в тому, що недовір'я-ознака брехливості; у брехуна дві біди - і йому не вірять, і сам він не вірить. Коли слухаєш, не поспішай із судженням, пам'ятай, що сказав один письменник³⁶: "Зразу полюбити - також ознака дурості". І не забувай, що обманюють не лише словами, а й ділами, і цей обман ще шкідливіший.

155.

Будь умілий у гніві. Якщо можливо, нехай твереза розсудливість запобіжить грубому спалаху - для поміркованого це неважко. Перший крок оволодіння гнівом - помітити, що піддаєшся йому, тим самим узяти верх над збудженням, визнаючи, до якої межі - і не далі - має дійти гнів: думаючи про це, ти, охоплений гнівом, уже охолоджуєшся. Умій пристойно і вчасно зупинитися - трудніше всього зупинити коня, коли він мчить навскач. Справжнє випробування здорового глузду - навіть у нападах безумства зберегти розум. Надлишок пристрасті завжди відводить од вірного шляху: пам'ятаючи про це, ти ніколи не порушиш справедливості, не переступиш кордону розсудливості. Тільки загнужуючи пристрасть, збережеш над нею владу - і тоді ти будеш першим "розсудливим на коні" ³⁷, якщо не єдиним.

156.

Відбирати друзів. Нехай друг витримає іспит розуму і випробування Фортуни; тоді диплом йому видасть не лише почуття, а й розум. А тим часом, хоча друзі - найбільше благо в житті, про це менше всього турбуються: одні поступаються набридливості, більшість - випадку. Про людину судять по її друзях, з неуками вчений не дружить. І не

всяка приязнь говорить про близькість - утішна дотепність приятеля, можливо, приємна, та це ще не означає довір'я до його почуттів. Є дружба законна, є і незаконна: одна - для насолоди, інша - для плідних справ. Мало друзів в особистості, більше - у наявності. Здоровий розум одного більше важить, ніж добрі почуття багатьох, а тому вирішувати має відбір, а не випадок. Розумна людина вміє уникати прикрощів, але недорікуватий друг накличе їх на її голову. І не бажай своїм друзям великих успіхів, коли не хочеш їх втратити.

157.

Не обманюватися в людях. Цей вид помилок найнебезпечніший і найзвичайніший. Краще обманутися в ціні, ніж у товарі, а вже тут особливо важливо бачити наскрізь. Розуміти життя і розбиратися в людях - далеко не одне й те ж, Велика премудрість - осягати характери і вловлювати настрої. Людей варто так вивчати, як і книги.

158.

Користуватися друзями уміючи. Тут також свої тонкощі: одні друзі любі на відстані, інші - зблизька; той, хто не дуже придатний для бесіди, буває чудовим у листуванні. Відстань згладжує недоліки, які нестерпні при близькому спілкуванні. Від друзів намагайся одержати не тільки задоволення, а й користь. Дружба повинна володіти трьома якостями справжнього блага, або, як дехто говорить, - справді суцього: єдине, добре, істинне; все це поєднує у собі друг. Тих, хто годиться в добрі друзі, мало, а для того, хто відбирати не уміє, - ще менше. Зберегти друзів значно важче, ніж придбати. Шукай, таких, щоб були постійні: нехай спочатку будуть новими, втішайся тим, що згодом, можливо, стануть старими. Але і те вірно, що кращі друзі ті, з ким більше солі з'їдено, хоч би для випробування довелось перевести ціну фанегу 38. Немає безвідраднішої пустелі, ніж життя без друзів; дружба примножує блага і полегшує біди; відрода душі - єдині ліки од злої долі.

159.

Терпіти дурнів. Люди вчені звичайно нетерплячі; примножуючи знання, зменшуєш терпіння; мудрецю важко догодити. Згідно Епіктета 39, найбільше правило в житті - терпіти, до терпіння він зводив половину мудрості. Так, коли терпіти все глупство, неабияке потрібно терпіння! Більше від тих терпиш, від кого більше залежиш, - тут особливо важлива тренуватися в самовладанні. Терпіння -

запорука безцінного спокою, вищого на землі блаженства. А не відчуваєш у собі здатності терпіти, сховайся од світу - на самоті з собою. Коли хоч себе самого здатний терпіти.

160.

Бути обережним у бесіді: із суперниками - заради безпеки, із іншими - заради пристойності. Випустити слово легко, та упіймати важко. У розмові, як у заповіті, - менше слів, менше позовів. Розмовляючи про дрібниці, промацуй ґрунт для справ поважливіших. У замкнутості є щось божественне. Хто в розмові легко відкривається, того легко переконати - і перемогти.

161.

Знати свої потаємні пристрасті. Людині бездоганній також їх не уникнути, і вона їх навіть пестить, плекає. Немало їх у нашого розуму, і що більший ум, то вони більші або помітніші. І не тому, що їх не усвідомлюєш, а тому, що їх любиш. Піддаватися жалюгідним пристрастям - винятковий порок. Родимі плями на досконалості, вони настільки бридкі оточуючим, наскільки солодкі нам самим. Славне діло - в цьому себе перемогти і свої цноти врятувати. Неміч всім впадає в очі: дехто вже готовий вихвалити тебе за хороше, але, наткнувшись на неміч, замовкає і лише картає за вади, які затінили твої цноти.

162.

Краща перемога над заздрістю і зловорожістю. Нині недостатньо презирства, навіть розсудливого, - поштивістю певніше помститися. Хто про ворога говорить добре - вище всяких похвал; герой мстить злостивцю доблестю і подвигами, саме вони і перемагають і терзають заздрість. Адже з кожною твоєю радістю - тугіше петля на шії злоби; твій рай - для суперника пекло. І справедлива йому гірка ця покара - із чужого їства творити собі отруту. Заздрісник не один раз помирає, а стільки, скільки чує похвал супернику; продовжуються муки одного, коли гримить хвала другому; цьому блаженство, тому суцільне горе. Сповіщаючи одному безсмертя, труба слави віщує другому погибель у зашморгу заздрощів.

163.

Через співчуття до невдахи не накликати на себе немилість удачливого. Щастя одних часто ґрунтується на нещасті інших; не

було б подоланих, не було б і вознесених. Невдахи звичайно викликають жаль - цією жалюгідною милостиною ми наче відшкодовуємо немилість Фортуни. Як часто людина в пору досягання великих успіхів усім ненависна, потрапивши в біду, збуджує загальне співчуття: неприязнь до вознесених змінилася жалістю до знедоленого. Але проникливий нехай краще стежить за тим, як доля тасує карти. Коли водяться лише із нещасними, коли зближуються з тими, кого вчора уникали тому, що мали великі успіхи, це, напевне, говорить про благородство натури, але не про розсудливість.

164.

Пускати пробні стріли. По тому, як їх приймають, визнай, яка буде відповідь, особливо коли не знаєш, наскільки бажані і доречні твої наміри. І успіх забезпечиш, і ще залишиться час вирішити, чи починати справу, чи відмовлятися. Так вияснюючи бажання інших, і розсудливий знає, куди ставить ногу: багато важить обережність у проханні, в коханні і в правлінні.

165.

Вести війну чесно. І розсудливого можна спонукати до війни, але не до безчесної, кожен повинен діяти згідно своєї натури, а не з принуки. У змаганні похвальна порядність: важливо не лише перемагати, але і як перемогти. Підла перемога - не перемога, а поразка. Великодушність - вже й так чудова. Людина порядна не застосує заборонену зброю, яку підсовує скінчена дружба ворожнечі, що починається, - користуючись минулим довір'ям задля нинішнього розбрату; все, що відгонить зрадництвом, забруднює добре ім'я. А осіб високих тим більше плямить і атом бруду: насправді високому бридка будь-яка низькість. Гордися тим, що коли б зникли на землі поштивість, великодушність і вірність, їх знову відшукали б у твоїх грудях 40.

166.

Людина слова і людина діла. Розрізняти їх не менш важливо, аніж те, хто друг тобі самому, а хто - твоєму становищу. Погано, коли у справах непоганий, зате на словах кепський; але куди гірше, коли непоганий на словах, зате у справах негідний. Словами тепер не нагодуєш, слова - вітер; чемністю не прогодуєш - ввічливий обман, наче полювання на птахів із дзеркальцем, коли їх осліплюють.

Тільки марнославний ситий повітрям. Слова мають ціну як заставу справи. Трухляве дерево не має плодів, одне листя - ось і розрізняй, від кого користь, а від кого лише тінь.

167.

Помагати самому собі. У біді немає кращого товариша, ніж сміливе серце, а коли воно слабне, нехай допоможе йому голова. Мужність легше переносить удари долі, а Фортуні піддаватися - стане зовсім нестерпною. Не умієш нести тягар незгод - збільшуєш їхню вагу. Хто себе знає, той собі допоможе розсудливістю там, де не вистачає сили. Розумний отримає перемогу і над фатумом.

168.

Чудовиська глупоти. Такими назву марнославних, спесивих, упертих, примхливих, маніяків, диваків, кривляк, дотепників, пліткарів, суперечників, сектантів - словом, усіх, хто не знає міри, упину не відаючих. Страхітливо неспіврозмірне потворне в духовному, аніж у тілесному, бо спотворює Вищу Красу. Але хто вилікує людей від поголовного божевілля! Де немає розсудливості, там не зважають на настанови - у відповідь на докір замість сорому і каяття лише марнослав'я та захоплення удаванним успіхом.

169.

Одна невдача сто удач перетягне. На сонце, що сяє, не дивиться ніхто, але коли захмариться, дивляться всі. Твоїх удач чернь не буде рахувати, зате помітить кожну невдачу. Дурних людей більше знають і голосніше осуджують, аніж добрих хвалять; чимало таких, що животіли в невідомості, поки не вчинили злочинів. Усіх твоїх удач не вистачить, щоб переважити незначний промах. А через те не спокушайся, людино, злобительство зауважить в тобі тільки лихе, а не добре.

170.

Залишати резерв. Запорука перемоги. Не все викладай, не всю силу використовуй. Навіть знання залишай про запас - тим подвоїш їхню ціну; завжди щось потрібно приберегти про всяк випадок. Резерв у бою важливіший, ніж завзятість; він і відваги додає і впевненості. Розсудливий діє лише напевно. І в цьому сенсі також вірний дивовижний парадокс: "Половина більше цілого" 41.

171.

Не розтринькувати фавор. Поважні друзі - для поважних справ. Велику їхню прихильність не розмінуй на дріб'язковість, не трать задарма - то було б марнуванням малостей: "священний якір" 42 приберігають на час гострої небезпеки. На дрібні справи витратиш багато, що ж залишиться для великих? Нині немає нічого потрібнішого від покровителів, нічого ціннішого фавору: він і творить, і губить усе на світі, навіть талантом наділяє і позбавляє таланту, - те, що мудрим дарує фавор природи і слави, Фортуні навіває заздрість. Тому мати поважних друзів і уміти їх зберегти - важливіше, ніж гроші мати.

172.

Не зв'язуватися з тим, кому нічого втрачати. Поєдинок буде нерівний. Суперник у бій кинеється без оглядки, бо перед цим усе втратив, навіть сором, зі всім покінчив, втрачати йому нічого і тому нападає з зухвалом відчаєм. Не піддавай такій грізній небезпеці добру славу, якій ціни немає: роками ти її завойовував, а втратиш за єдину мить, позбудешся через зайве слово. Одна образа - і від усього твого труда лише потерть. Людина порядна у бійку не поспішає - їй є що втрачати. Зберігаючи честь, оцінює супротивника, в суперечку вступає обачливо і діє поволі, аби розсудливість мала час ретируватись, добре ім'я прикрити. Перемога не дасть тобі стільки благ, скільки накличеш лиха, ув'язавшись у бійку.

173.

У спілкуванні не бути крихким, як скло. І тим паче - в дружбі. Деякі через те легко тріскаються, що всередині порожні, себе заповнюючи образою, інших наповнюють досадою. Такий собі недотика ніжніший від зіниці ока; зачепи його ні жартома ні серйозно, не смітнинка, а її тінь застить йому білий день. З такими будь тричі обережним, пам'ятаючи їхню слабкість, щадячи їхню спесивість - найменша подряпина на їхній честі їх бісить. Частіше це самодури, раби своїх примх, ради яких на все готові; гонорар - їхній кумир, істинна ж пристрасть - не страз, а алмаз, вона довговічна і міцна.

174.

Не поспішати жити. Усьому свій час - і все тобі буде на радість. Для багатьох життя через те дуже довге, що щастя надто коротке: рано радощі втратили, вдосталь не насолодилися потім хотіли б

повернути, так далеко від них відійшли. По житті вони мчаться на поштових, до звичайного бігу часу додають свою поспішність; за один день готові проковтнути те, що їм не перетравити за все життя; проживають радощі в борг, пожирають на роки наперед спішать - і все марнотрачуть. Навіть у знаннях потрібно міру знати, не набиратися тих знань, яких і знати не варто. Днів нам відпущено більше, ніж блаженних годин. Насолоджуйся не поспішаючи, зате дій без затримки. Діяння закінчені - добре; радощі закінчились - погано.

175.

Людина поважна. Такій людині не до душі люди легковажні. Біда, коли при високому становищі немає поважності. Не всі, що здаються людьми, - люди; є люди - привиди, зачинають від химери, народжують нісенітниці; є й інші, їм, подібні, які їх підтримують; ці надають перевагу перед баришем невірним, але завидним - обіцяним кривдою, - баришеві вірному, але скромному - який дістається правдою. Врешті-решт примхи розвіюються порохом, бо в основі своїй не мають добropорядності. Лише правда приносить достеменну славу лише обґрунтованість - користь. Один обман тягне за собою інші, але вся будова - химера, основа її - повітря, вона неодмінно повалиться. Безглуздість не доживає до старості; щедрі обіцянки скоро викличуть підозру, саме багатство доказів - сумніви.

176.

Знати самому або слухати знаючих. Без розуму, свого чи позиченого, не проживеш; багато хто, одначе, не знають, що не знають, а інші, не знаючи думають, що знають. Недуги глупоти невиліковні через те, що невігласи, себе не знаючи не шукають того, чого їм не вистачає. Дехто міг би стати ученим, якби не думав, що ним уже став; самовдоволені, вони - хоч знають, то оракули мудрості рідкісні, - спочили на лаврах і нікого не слухають. Не бійся ж запитати поради, величі твоєї це не применшить, а для розуму не соромно: уміння вислухати раду - воно ж бо і говорить про розум. Тільки обміркувавши всі резони, зробиш розумно.

177.

Уникати панібратства. І сам не поведься запанібрата й іншим не дозволяй. Панібратство згубне для зверхності, властивої людині порядній, а затим - і для поваги до неї. Тримаючись від нас на

відстані, світила зберігають свою осяйність. Божественне вимагає благоговіння, узвичаєне людське не поважають: чим частіше бачать, тим менше цінують; при близькому спілкуванні проявляються недоліки, які старанно прикривалися. Не тримайся ні з ким на короткій нозі: з тими, хто вище тебе, це небезпечно, з тими, хто нижче, - непристойно, а особливо з черню, яка по глупоті нахабна і, не розуміючи, що їй виявляють милість, сприймає це як належне. Надмірна простота в поведженні відгонить вульгарністю.

178.

Вірити серцю. Тим паче - досвідченому. Не сперечайся з ним, у справах важливих воно пророчить істину: це домашній оракул. Багатьох згубило саме те, чого вони остерігались, - який же глузд у побоюваннях, коли не старався уникнути біди. Є серце віще, особливий дарунок природи, воно завжди попереджує, а в лиху годину б'є на сполох, прискорюючи до рятівної дії. Нерозумно йти покійно назустріч бідам, ні, потрібно йти на бій із ними, щоб їх перемогти.

179.

Стриманість - ознака змістовності. Щира душа - відкрита карта. Де глибина, там глибокі таємниці, адже там великі затоки і бухти, куди ховається усе цінне. Стриманість витікає із великого самовладання, перемогти свої поривання - немала перемога. Перед ким відкриваєш душу, тому платиш подушне. Внутрішня ревність для розсудливості цілюща. Проти зачаєності виступає настирливість: тобі для того і протирічать, аби ти проговорився; кидають дротики, аби і найвитриманіший не витримав. Про те, що потрібно робити, не потрібно говорити; а про що треба говорити, того не треба робити 43.

180.

Не виходити з того, як, по-твоєму, вчинить суперник. Нерозумний ніколи не зробить так, як припускає розумний, - адже дурному не зрозуміти, як потрібно робити. Тямуций також зробить по-іншому - аби обманути очікування і обережність проникливого. Всяке діло потрібно через те обміркувати з обох боків, вирішити за себе і за супротивника, поглянути з двох точок. Рішення людей різні; хай буде твоя безпристрасність насторожі, аби уникнути не лише того, що повинно статися, але й того, що може статися.

181.

Не брехати, але і всієї правди не говорити. Ніщо не вимагає такого обережного поводження, як правда, - це кровопускання із самого серця нашого. Немале потрібне уміння, аби й правду сказати, і щоб про неї промовчати. Один раз збрешеш - і пропала твоя слава людини чесною. Одуреного вважають простаком, ошуканця - негідником, що набагато гірше. Не всяку правду сказати можна: про одну промовч ради себе, про другу - ради іншого.

182.

Зерно відваги в усьому - важливий заповіт розсудливості. Про людей суди стримано, не став їх так високо, щоб їх боятись, - не давай уяві залякати серце. Одні здаються бог знає чим, поки їх не узнаєш; близьке знайомство частіше викликає розчарування, ніж повагу. Нікому не дано вийти із тісних кордонів людського; у кожного є своє "але" - у одного в таланті, у другого в характері. Посада надає, достоїнство зовнішнє, з яким лише зрідка співпадає достоїнство особистості: за високе місце доля звичайно мстить ницістю душі. Уява наша любить забігати наперед, малювати все в перебільшеному вигляді: схоплювати не тільки те, що є, але й те, що б могло бути. Нехай же навчений досвідом розум внесе поправки. Але невідання хай не обернеться зухвальством, а доброчесність - боягузством. І якщо простодушності помагає віра в себе, то ще більше допоможе вона заслугам і знанням.

183.

Не упиратися. Усі дурні - вперті, усі вперті - дурні, і чим невірніша думка, тим дужча впертість. Навіть у випадках очевидних непогано поступатись - правота твоя і так зрозуміла, твоя чемність заслуговує визнання. Від упертості в суперечці більше втратиш, ніж вигадась, перемігши, - ти не істину відстоюєш, а свою невихованість. Є мідні лоби, їх не переконаєш; а кали упертість поєднувалася із самодурством, до них неодмінно приєднається глупота. Упертість має бути рисою волі, а не суджень. Бувають, щоправда, винятки: коли потрібно себе рятувати, не дати двічі себе перемогти; один раз у суперечці, вдруге - у справі.

184.

Не бути церемонним. Навіть у монарха манірність була висміяна як дивацтво 44. Набундючений нестерпний, і є цілі народи, які страждають на цю слабкість. Із гонору зіткані убори глупоти. Ідолопоклонники своєї честі являють світові, наскільки вона в них нетривка, - всяка дрібниця для неї небезпечна. Домагатися поваги - похвально, але набути репутації церемоніймейстера - незавидна честь. Звичайно, тому, хто може обходитися без церемонії, необхідні високі добродітності. Не варто ні перебільшувати чемність, ні нехтувати нею. Хто чутливий до дріб'язковості, з'являє дріб'язкову душу.

185.

Не обмежуйся однією спробою: адже якщо вона не вдалася, ти з бідною не впорався. Один раз, особливо перший, легко помилитися: не завжди людині везе, всьому своя пора, через те й говорить: "як пора, то вгору". Отож, до першої спроби додай ще одну - і якщо ця вдасться, перша буде викупом за другу. Завжди прагни до кращого, добивайся більшого. Будь-яка справа залежить від багатьох обставин, успіх - нечасте щастя.

186.

Бачити недоліки, не зважаючи на особи. Від чесних очей хай не сховається порча, навіть прикрита парчею; хай на пороку золотий вінець, але і золоту не сховати зла. Раболіпство буде ницістю, хоча предмет його був би високим. Пороки можна підмалювати, але ніколи вони не прикрашають. Тлумачать, що такий-то герой допустив те і те, але не думають, що саме в цьому він і не був героєм. Однак приклад того, що стоїть вище, такий промовистий, що і недостойне робить привабливим: раболіпство наслідувало велике навіть у потворстві обличчя, забуваючи істину - що у великих пробачливо, то у мізерних брідко.

187.

Що полонить серця, робити самому, що відштовхує - через інших. Перше притягне до тебе любов, друге відведе ненависть. Для високих душ вдаватися до благодіянь приємніше, ніж зазнавати їх, - в цьому їх блаженство. І рідко буває, щоб, завдаючи прикрощів, ми самі їх не випробували або із співчуття, або через муки сумління. Дії вищих причин неминуче викликають і вдячність і ремство - хай же вони добро чинять безпосередньо, а зло - непрямо. Тоді

незадоволення матиме мішень для стріл ненависті і ганьблення. Оскаженіло, мов-та собака, чернь накидається, не аналізуючи причин, на знаряддя і, хоча головна провина не в ньому, йому, знаряддю, дістануться удари.

188.

Вихваляти хвали гідне. Прикмета смаку, вихованого на кращому, здатного його поцінувати. Лише той, хто вже бачив досконале, зуміє його відрізнити. Така людина пропонує предмет для бесіди і наслідування, заодно повідомляючи приємні відомості, - це також політичний спосіб віддати належне шляхетності присутніх. Інші, навпаки, схильні лише засуджувати і лестити присутнім, ганьблячи відсутніх; такі лестощі їм удаються з людьми поверховими, які не помічають хитрощів, - говорити з ними недобре про тих і навпаки. Дехто політичне підносить нинішні посередності над учорашніми світочами. Але далекоглядний розгадує прийоми лукавців, його не здивує перебільшена похвала одного, не засліплять лестощі іншого, він зрозуміє, що ці люди так само поводять себе з його ворогами, - лише там говорять усе навпаки, завжди підлаштовуючись до місця.

189.

Користуватися чужою нуждою. Коли вона приходить доречно, це краща відмичка в будь-якій справі. Філософи мали нужду за ніщо, політики шанують її понад усе, і саме вони розуміються на ній. Щоб досягти своєї мети, одні люди роблять собі сходинкою бажання інших. Вони користуються випадком і, якщо бажання важковиконуване, розпалюють його. Вони більшого чекають від палкого устремління, ніж від холодного володіння, - в міру того, як похитливе віддаляється, бажання лише розгоряється. Хочеш здійснити замисел, не поривай пута нужди в тобі.

190.

У всьому своя утіха. Нікчеми і ті знаходять її в тому, що вони довговічні. Немає лиха без добра, дурням у потіху удача - недарма кажуть: "дурням щастя". Багато проживеш, коли небагато вартий; посудині з тріщиною немає зносу - та дивитися на неї прикро! Схоже, сама Фортуна заздрить людям видатним, бо нікчемам дарує довговічність, а великим - короткий вік. Люди потрібні швидко відходять, зате вік животіє нікчемний - або тому, що таким здається,

або тому, що такий насправді. Йому, бідному, інколи здається, що, вступивши в змову, забули про нього і щастя, і смерть.

191.

Не довіряти перебільшеній чемності. Це один із видів обману. Дехто вміє чаклувати без фессалійських трав⁴⁵ - одним помахом капелюха причаровують непутящих, сиріч, марнославних. Вони самі визначають ціну твоєї честі і платять вітром улесливих слів. Обіцяти все - не обіцяти нічого; обіцянка - пастка для простаків. Справжня чемність - борг; удавана, тим паче надмірна, - ошуканство: заклопотана не пристойностями, а власними відзнаками. Улесливий не тобі лестить, а фортуні твоїй: підносячи твої достоїнства, - думає про свою вигоду.

192.

Миролюбний - довговічний. Хочеш жити, давай жити іншим. Миролюбні не просто живуть, вони блаженствують. Потрібно все бачити, все чути і - мовчати. День без сварки - міцний сон. Жити довго і жити відродно - жити за двох, і це плід миру. Хто не побивається тим, що його не стосується, - всім насолоджується. Із усякої дрібниці справу робити - наймарніша справа. Однаково безглуздо всією душею тужити за тим, що для тебе не має значення, - і пальцем не поворухнути в тому, що для тебе суттєве.

193.

Остерігатися тих, хто, прикриваючись чужим інтересом, добивається свого. Проти хитроців - проникливість. Він собі на умі, а ти будь удвічі розумнішим. Дехто свою вигоду зображає як чужу, і, якщо в тебе немає ключа до замірив, будеш із вогню витягати блага для когось, обпікаючи руки собі.

194.

Тверезо судити про себе, про свої сили. Особливо коли починаєш жити. Всі люди про себе високої думки - і тим більше думають, чим менше варті: мріючи про прекрасну фортуну, вважають себе дивом природи. Надія нерозсудливо обіцяє, життя нічого не виконує, і для марнославної уяви осягнення справжнього життя стає гіркою мукою. Нехай же допоможе в подібних заблуканнях розсудливість - не забороняється бажати кращого, але чекати потрібно гіршого, щоб холонокровне зустріти долю. Досвідчений стрілець, цілячись,

мітить ледь вище, але не заноситься. Коли приступаєш до справи, така поправка в судженнях про себе дуже потрібна - зарозумілість без досвіду схильна до безумства. Немає більш універсальних ліків від усіх видів глупоти, як тверезий розум. Кожному потрібно визначити коло своєї діяльності, тоді він узгодить думку про себе із дійсністю.

195.

Цінити інших. Немає людини, яка не може чому-небудь навчити, і немає майстра, якого в чому-небудь не перевершує інший майстер. Запозичувати корисне від кожного - уміння досить важливе. Мудрий цінує всіх, бо помічає в кожному хороше і знає, як важко зробити хороше. Нерозумний же нікого не цінує, бо не бачить хорошого і помічає лише погане.

196.

Знати свою зорю. Вона є і в найзнедоленішого, а нещасний він лише тому, що її не знає. Одним дісталось - невідомо за що - місце біля монархів і владик, сама доля проявила до них милість, а їм тепер потрібно лише допомогти їй своєю старанністю. Іншим - прихильність мудрих; декого одна нація визнала більше, ніж інша, одне місто шанувало більше, ніж інше. Інколи людині в одному занятті або чині більше везе, ніж у інших, при тих же достоїнствах. Доля тасує карти, коли і як забажає; хай же кожен знає свою зорю, як і свою натуру, - від цього залежить, чи погубить себе чи прославить. Іди за зорею і допомагай їй, бережись переплутати, відхилитися від своєї Полярної, задивившись на сусідню Малу Ведмедицю.

197.

Не зв'язуватися з дурнями. Дурень, хто дурнів не пізнає, і ще дурніший той, хто, розпізнавши, від них не піде. Небезпечні при поверховому спілкуванні, вони нищівні при довірливій близькості. Спочатку їх стримує і власна насторога, і турбота оточуючих, але врешті або зроблять дурість, або набазікають - наче лиш через те й зволікали, щоб вийшла ще дурніша. Хто сам поваги не заслужив, навряд чи додасть її іншому. Нерозумному супутником є невезіння, болячка на його глупоті, - пам'ятай: і те, і інше заразне: Одне лиш в них непогано: хоч розумні для них без усякої користі, самі вони

приносять розумним користь чималу - для пізнання життя або для повчання.

198.

Не боятися перемін місця. Є такі народи, що бажаючи там чогось досягти, особливо у високому, краще поїхати на чужину. Мати-батьківщина інколи мачуха навіть для людей видатних: у ній царствує заздрість до того, кого знають із дитинства; земляки більше нагадують про недоліки, з якими ти починав, ніж про велич, якої досяг. Шпилька і та набула ціни, перейшовши із Старого Світу в Новий; скельце, переселившись туди ж, затемнило алмаз. Чуже в почестях: чи через те, що прийшло здалека, чи через те, що з явилось готовеньким, обробленим. Бачили ми людей, у своєму закутку колись зневажених, а нині вони - окраса світу, їх шанують і земляки й чужі; перші тому, що дивляться здалека, інші - тому, що чужі. Благословення перед статуєю на вівтарі немає в того, хто бачив її колодою в лісі.

199.

Прокладати собі шлях розсудливістю, а не нахабством. Вірний шлях здобути повагу - заслуги, і коли підприємництво єднається з доблестю, це до успіху шлях найкоротший. Мало бути лише чесним, але соромно бути набридливим - все, що тоді заслужиш, буде забруднено, заплямить добру славу. А досягається вона з сукупності заслуг і уміння виявити себе.

200.

Завжди чогось бажати - аби не стати нещасним від перенасичення щастям. Тіло дихає, дух бажає. Володіли б ми усім, нам усе було б немилим, нудним; навіть розуму належиться приберігати щось йому невідоме, що збуджує зацікавленість. Надія надихає, перенасичення губить. Навіть нагороджуючи, не задовольняй повністю: коли нічого бажати, чекай зла; щастя це - злочасне. Кінчаються бажання, починаються побоювання.

201.

Дурні всі, хто дурнями здаються, і половина тих, що не здаються 46, Світ заповонило безглуздя, а якщо на землі і зустрінеш крихітку мудрості, проти мудрості небесної вона - безумство 47. Але дурень найбільший той, хто себе таким не вважає, лише інших дурнями

обзиває. Щоб бути мудрим, недостатньо мудрим здаватися - тим паче самому собі; знає той, хто розуміє, що не знає; і не розуміє той, хто не розуміє, що інші розуміють. Світ повен дурнів, але ніхто глупоти своєї не помічає, навіть не підозрює, що вона є.

202.

Слова і діла витворюють мужа досконалого. Хай будуть виповнені добром і честю твої слова - твої діла: перше говорить про досконалість розуму, друге - про досконалість душі; і те, і інше витікає із піднесеності духу. Мова - тінь вчинків; мова - жіночого роду, вчинки - чоловічого. Достойніше сприймати хвалу, ніж самому хвалити: говорити легко - діяти важко. Діяння - сутність життя, розмови - його прикраси; високі діла залишаються, високі слова забуваються. Діяння - плоди розумного старання; одні люди - мудрі, інші - діяльні.

203.

Знати кращих, що дав твій вік. Їх не так уже багато: в усьому світі - один фенікс, один великий полководець, один незрівнянний оратор, один мудрець на один вік, один славетний монарх на багато віків. Посередність і знайти легко, і оцінити неважко, велич - рідкісна в усьому, бо вона верх докonalості, а що вище ранг, тим недоступніша вершина. Багато хто запозичував у Цезаря й Олександра звання "великий", але даремно, знання без діянь - порожній звук. Мало було Сенек, і лише одного Апеллеса прославив поголос.

204.

За легку справу берись як за важку, а за важку - як за легку. У першому випадку, аби впевненість не перейшла у безпечність; у другому, невпевненість - у боязкість. Найвірніший спосіб не здійснити справу - заздальгідь вважати її завершеною. І навпаки, старанність звершує неможливе. Великі починання навіть не варто обдумувати 48, потрібно взятися за діло, бо інакше, помітивши трудність, відступиш.

205.

Грати зневагою. Кращий спосіб досягти бажаного - зневажити. Коли шукаєш щось, нізащо не знайдеш, а як думати про те забудеш, саме іде до рук. Бо все у світі нашому лише тінь світу вічного, то і запозичує у тіні сю властивість - уникати того, хто за нею гониться,

і гнатися за тим, хто її уникає. Зневага також найполітичніша помста. Перше правило розсудливих - ніколи не захищати себе пером: воно залишить слід і суперникові швидше принесе славу за відвагу, ніж кару за зухвалість. Хитрий засіб мізерних - нападати на великих, аби у славу ввійти хоч непрямым шляхом, якщо прямого не заслужив: про багатьох би і знати не знали, коли б не були причетні до славетного супротивника. Краща помста - забуття, воно похоронить ворога в поросі його убогості. Безумці, вони намагаються увійти у вічність, підпаливши диво світу 49 і всіх віків! Аби пригасити злослів'я, не звертай уваги; почнеш сперечатися - тобі ж гірше, для доброї твоєї слави безслав'я. До суперників будь терплячим: навіть тінь лайки, хоч і не погасить, а все ж затьмарить блиск досконалого.

206.

Пам'ятай, що чернь є всюди - в самому Коринфі 50, у найзнатнішій сім'ї. Кожен відчуває це навіть у себе вдома. Але є чернь і є чорна чернь. У чорної ті ж властивості, що у звичайної, як в уламка від дзеркала, але вона ще шкідливіша: судження її дикі, осудження нахабне; старанна учениця невігластва, покровителька глупоти, соратниця брехні. Не слухай її мови, тим паче - почуттів. Важливо знати її, щоб звільнитися від неї в самому собі і поруч із собою: адже всяке невігластво відгонить духом черні, і чернь складається із невігласів.

207.

Будь стриманим - у будь-яких випадках будь вище випадкового. Поривання пристрасті - слизькі місця для розсудливості, дивися, як би не зірватись. Мить гніву чи захоплення заведе далі, ніж години спокою; піддасися на мить - катуватися будеш вік. Замір недруга готує ці спокуси розсудливості, аби промацати ґрунт, розвідати замисел; користуючись такими ось відмичками, він проникає в таємниці і викрадає найзаповітніший скарб. Захистися стриманістю, особливо за раптових випадків. Велика потрібна твердість, щоб не дати пристрасті закусити вудила: немає ціни тому, хто і на кою розсудливий. Хто знає небезпеку, рухається обережно. Легким здається слово для того, хто його кине, але важким для того, в кого поцілить.

208.

Не страждати недугою дурнів. Мудрі часто страждають недоліком розсудливості. Дурні, навпаки, - надлишком розсудливості. Померти як дурень - значить померти від надмірного розумування. Одні помирають через те, що горюють; інші живуть через те, що не горюють. Отже, одні - дурні, бо з горя не помирають, а інші - дурні, бо з горя помирають. Дурень той, кого губить надлишок розуму. Виходить, що одні гинуть від нерозумного розуміння, а інші живуть завдяки нерозумінню. Та хоча багато хто гинуть як дурні, однак дурнів гине мало.

209.

Звільнитися від вульгарних думок. Це потребує особливої розсудливості. Вульгарні думки досить стійкі, міцно вкорінилися, і багато людей, не піддаючись намаренню небуденного, не зуміли уникнути загальноприйнятих. Вульгарність, наприклад, те, що кожен невдоволений своєю долею, навіть прекрасною, зате задоволений своїм розумом, навіть дуже невишуканим. Невдоволені своєю долею, вони заздять чужому щастю. І ще: нинішні люди завжди хвалять минулі часи, мешканці нашої країни - блага чужої. Ще минуло, те миліше; що далеко - більш бажане. Однаково нерозумний і той, хто над усім сміється, і той, кого все засмучує.

210.

Користуватися правдою уміло. Правда небезпечна, але людина честі не може не висловити її: ось тут і потрібне мистецтво. І умілі лікарі духу знайшли спосіб - підсолоджувати правду, бо коли вона відкриває нам очі, немає нічого гіркішого. Ввічливість тут застосовує свої прийоми: одна й та ж правда - одному лестить, іншого коле. У розмові з людьми нашого віку говори про людей древніх часів. Для тямковитого досить натяку, а інколи і натяк не діє, треба замовкнути. Владик не слід лікувати гіркими стравами - для того й існує мистецтво золотити пігулки.

211.

На небесах усе - радість, у пеклі все - горе, у нашому ж світі, що посередині, - і те, й інше; ми живемо між двома крайнощами, причетні до обох. Доля зрадлива: не може бути суцільне щастя або суцільне нещастя. Наш світ - це нуль: сам по собі - нічого не вартий; у єднанні з Небом - вартий багато. Байдужість до мінливості долі - це є розважливість, мудрий нічому не дивується. Життя наше

зав'язується, як комедія, у кінці буде розв'язка - дивися ж, щоб кінець був гарним.

212.

Утаємничувати вищі секрети свого мистецтва. Так робили великі вчителі - навчаючи цьому мистецтву, користуються вони цим засобом: аби зберегти зверхність, залишатися наставниками. Майстерністю ділитися потрібно майстерно: аби не вичерпувалося джерело знань, як і благодіянь. Тим збережеш і славу, і повагу. Даючи приємне, разом і навчаючи, пам'ятай про найважливіше це правило, аби підтримувати здивування і виявляти щобільше досконалість. У будь-якій справі запасники є невід'ємністю вищої науки жити і перемагати, а особливо в заняттях високих.

213.

Уміло перечити. Кращий засіб промацати - не вплутуючись самому, розсукати іншого. Чудова відмичка, яка випускає з ув'язнення чужі пристрасті; вдавана недовіра - ошелешення для таємниць, ключ до замкненого серця. З особливою вишуканістю випробовуєш почуття і думки. Нарочитою зневагою у відповідь на загадкове слівце виманиш із глибин иайзаповітніші таємниці і, м'яко ведучи за вуздечку, спрямуєш їх на розмову - а там і в сіті, розставлені твоїм лукавим заміром. Стриманістю своєю виведеш стриманість іншого поза межі - ось тут і виявляється його бажання, хоча раніше серце його було непроникним. Удаваний сумнів - найкращий ключик, за допомогою якого цікавість розкриває все, що забажає. Навіть для учня, який бажає знань, не гріх заперечити вчителю, щоб той повніше викладав і доводив істину; помірно перечачи, досягнеш повноти знань.

214.

Їз однієї глупоти нероби дві. Нерідко, бажаючи виправити одну глупоту, роблять багато інших. Виправдовувати одну помилку іншою, більшою, - це наче як із брехнею, бо глупота рідна брехні, яка, аби триматися на ногах, потребує багатьох інших брехень. У невірному позові гірко поручителю; гірше самої біди - не визнавати біду. Недоліки людські платять податок тим, що відкривають світові все нові недоліки. Найбільший мудрець і той припуститься помилки, але тільки один раз, не двічі, лише випадково, а не щоразу.

215.

Бути насторожі з тими, в кого на умі інший замір. Хитрун любить накинути іншому безпечність; атакуючи волю і переконуючи не берегтися, він перемагає. Такий ховає свій головний замір - виставляючи напоказ інший, а насправді здійснюючи той-таки: у безпечного ворога стріляють напевно. Але там, де пильнує замір одного, хай не дрімає проникливість іншого, і, коли таємний замір відступає назад, у засідку, проникливість виступає вперед, у розвідку. Хай обережність розгадає наміри підступності і приглядається, як вона кружляє навкруг своєї мети. На словах одне, на думці інше; збиваючи з пантелику, вціляє напевне. Дивися ж гарненько, в чому йому поступаєшся, а часом доречно показати, що добре його розумієш.

216.

Викладати думку зрозуміло. Тут справа не лише в невимушеності, але і в зрозумілості самої думки. Деякі можуть зачати, але не можуть народити, бо чада душі - ідеї і судження - на світ не з'являються, коли немає ясності. Є люди, подібні до тих посудин, які багато вміщують, та потроху випускають; але є й такі, що висловлюють куди більше, ніж відчують. Що рішучість для волі, то ясність для розуму - двоє величезних достоїнств. Розум ясний всім приємний, а затуманений, був час, шанувався за незрозумілість; можливо, щоб уникнути вульгарності, навіть личить така потьмареність. Але як дійде думка того, хто говорить, коли в розумі того, хто слухає, немає їй відгуку?

217.

Ні в дружбі, ні в ворожнечі не розраховувати на довговічність. Дивися на сьогоднішніх друзів як на завтрашніх недругів, причому щонайзліших; так буває в житті, а ти уяви це заздалегідь. Бережись озброїти перебіжчиків із стану дружби - тоді їхні напади будуть іще жорстокішими. З ворогами, навпаки, завжди тримай відчинені двері для примирення, хай буде такими дверима поштивість - вона надійніша. Нерідко нас терзає запізніла думка про скоєну помсту; сама радість, що вчинив ворогові шкоду, стає скорботою.

218.

Діяти не за норомом, а за здоровим глуздом. Упертість - каліцтво, дещо пристрасті, вона ніколи не вчинить як потрібно. Для декого усе

в житті зводиться до бійки; у спілкуванні це розбійники, у всякій справі беруть з бою, мирно не вміють. Повеліваючи і правлячи, такі люди приносять велику шкоду - спільників перетворюють на розбійників; кого могли б зробити вірним братом - на супостата; в усьому лише хитрість, своєї мети досягають підступністю, але варто розгадати їхній звироднілий норов, і на них усі накидаються - тоді вриваються їхні підступи, нічого їм не вдається, на кожному кроці гіркоти, всі проти них. У таких людей мозок шкереберть, серце не завжди на місці. Як жити з отакими панами, краще втекти до антиподів - варварство дикунів легше витерпіти, ніж отаку лютість.

219.

Не бути людиною хитренькою - хоч нині без цього не проживеш. Будь краще обережним, ніж хитрим. Відвертість усім приємна, хоча не всі відверті. Будь із виду простодушним, але не простаком, проникливим, але не хитрим. Краще, щоб тебе шанували як людину розсудливу, аніж остерігалися як дволикого. Щиріх люблять, але обманюють. Найбільша хитрість - ховати хитрість, бо її прирівнюють до брехливості. У золотому віці царствувала прямодушність; у нашому, залізному, - криводушність. Слава розсудливого шанована і викликає довір'я, слава хитруна сумнівна і породжує небезпеку.

220.

Не можеш одягти шкуру левину, носи лисячу. Вчасно поступитись - перемогти. Хто свого досяг, того не осудять. Не вистачає сили - дій розумом; такою дорогою або іншою, битим шляхом доблесті або стежиною хитрощів. Спритність здійснила більше, аніж сила; частіше мудрі перемагали могутніх, аніж навпаки. А коли ніяк не можеш досягти, зумій знехтувати.

221.

Не бути причепюю, - щоб себе не соромити та інших не гнівити. У вартівника добродійності свої камені спотикання - і іншому завдаєш збитків, і собі, і завжди це відгонить нерозумністю. На такі камені наткнутися легко, а удари дуже болючі. У деяких таких вартівників дня не минає без сотні сварок; вдача у них норовлива, всьому на світі наперекір; видать, через те завжди кривляться, що мізки вивихнуті. Але розсудливість ображають найбільше ті, що й самі не роблять

нічого путнього і про все говорять погано, - у широкому царстві безумства вистачає всяких монстрів.

222.

У мові стриманий - розсудливий. Язик - дикий звір, як вирветься на волю, нелегко посадити знову на ланцюг. А в ньому пульс душі, мудрі по язика визначають її здоров'я, проникливі промацують рухи серця. Та от лихо - кому особливо треба мовчати, ті себе менше всього стримують. Володіючи собою, розсудливий уникає і сварок, і образ: як Янус урівноважений⁵¹, як Аргус зіркий. І краще б Мом ремствував на те, що у людей немає очей на долонях, ніж на те, що немає віконця у грудях⁵².

223.

Не дуже вирізнятися. Чи то від манірності, чи то від недоумства деякі вирізняються дивацтвами аж надміру, - не так відзнака, як непристойність. Як деякі люди знамениті незвичайною потворністю обличчя, так ці славляться юродством у поведінці. Так виділятися - лише для ганьби, безглузде дивацтво викликає в одних сміх, у інших гнів.

224.

Брати речі з належного боку - навіть коли життя підсовує із зворотного: все має лице і виворіт. Найкраща і найкорисніша річ, коли схопиш її за лезо, поранить; і навпаки, найогидніша захистить, коли взяти за руків'я. Часто люди засмучувалися через щось таке, не завбачивши в тому корисності, що могло б принести радість. У всякій справі свої вигоди й невигоди; мистецтво жити в тому, щоб знаходити бік вигідний. Та ж річ, коли бачиш її в різному світлі, має різні обличчя, - дивися на все в світлі радісному. Але і в радості, і в печалі із рук не випускай поводів. Хто цього не уміє - або всім тішиться, або всьому печалиться. Мудре це правило доброго життя - надійний захист від зрадливостей фортуни в усі часи і в усякому занятті.

225.

Знати головний свій недолік. Немає людини, у якої головне достоїнство противагою не мало б недоліку, і, якщо тому сприяють нахили, недолік цей перебирає владу тиранську. Оголоси йому війну, закликавши себе до пильності, і першим твоїм кроком хай

буде викривання, адже, пізнавши його, переможеш, особливо коли сам будеш про нього тієї ж думки, ще і оточуючі. Володіти собою - воювати з собою. А коли буде переможений недоліків твоїх капітан, усім їм настане капець.

226.

Зобов'язувати. Мова і справи більшості не їхньою натурою продиктовані, а поведженням із ними. Переконати в дурнощах усякий може, дурнощам охоче вірять, навіть неправдоподібним. Краще і найцінніше із того, чим ми багаті, залежить від думки інших. Дехто користується тим, що правда на їхньому боці, але цього мало - правді потрібно діяльно допомагати. Зобов'язати іншого варте інколи небагато, а приносить багато: за слова купуються діла. У великій будові світу нашого немає такої речі завалющої, яка хоч би раз на рік не знадобилась, і тоді-хоч ціна ці гріш-без неї не обійтись. Кожен про предмет говорить те, що пристрастя велить.

227.

Не піддаватися першому враженню. Одні вступають з першим враженням у законний шлюб, і наступні для них - коханки, а через те, що наперед завжди вискочить брехня, то для правди уже немає місця. Не заповнюй же почуття першим враженням, а розум - першим повідомленням; це ознака невеликої глибини. Є люди із властивістю тієї посудини, що убирають запах першої наливої в них рідини, - чи пахучої, чи смердючої. Провідають про цю слабкість інші, справа погана, - підступності того ж тільки і треба: зловмисні поспішають твою довірливість пофарбувати у свої кольори. Хай же завжди залишається місце для перегляду судження, хай Олександр тримає відкритим інше вухо для іншої сторони 53, для другого, для третього повідомлення. Хто в полоні першого враження, - тому один крок до сліпої пристрасті.

228.

Не впадати у лихослів'я. Тим паче боятися слави охотця знеславлювати. За чужий рахунок дотепами розкидатися неважко, зате небезпечно. Тобі почнуть мстити, говорити погане і про тебе; ти один, ворогів багато - їм легше тебе перемогти, аніж тобі їх переконати. Бачачи в людях лихе, не радій, тим більше не оговорюй. Пліткар ненависний вівіки, хоч поважні особи інколи його

пригрівають, але тільки з утіхи слухати його знуцання, а не через повагу до його розуму. Скажеш погане, почувеш ще гірше.

229.

Розподіляти своє життя розумно: не як підкаже випадок, а щоб і користь була і задоволення. Без передишок життя обтяжливе, як довга подорож без готелів; різноманітність пізнань робить його приємним. Перший перегон шляху у благому житті використай на бесіди з мертвими: ми народжуємося для звання і для самопізнання, і книги, вірно нам служачи, роблять із людини особистість. Другий перегон проведи із живими: зауважуй і обдивляйся все прекрасне у світі. Не все краще знаходиться в одній країні: отець наш всеосяжний розподілив придане різним землям, і, може статися, поганенька багатша од всіх. Третій перегон - увесь для себе самого: вище блаженство в роздумах.

230.

Вчасно розплющувати очі. Не у всіх, хто бачить, очі розплющені, не всі, хто дивиться, бачать. Пізно розібратися - мало пуття, одна досада. Дехто починає бачити, коли вже ні на що дивитися, коли вже зруйнували свої будинки і справи, замість того, щоб наживати добра. Важко напоумляти, коли до цього немає бажання; ще важче навіяти бажання, коли немає розуму. Такі люди - іграшка в руках оточуючих, їх водять, як сліпих, усім на посміх; і через те, що вони глухі і не бажають чути, то і очі не розплющують, і, не бачать. І тут же, того й дивись, трапиться хитрун, який сліпоту оцю і глухоту підтримає - йому це вигідно. Біда коняці за безоким господарем - не бувати їй тілистою.

231.

Ніколи не показувати півсправи - нехай милуються, коли скінчена вона. Початок завжди недоладний, і недоладний цей образ залишається в уяві; пам'ять про нього заважає насолодитися річчю, уже завершеною. Насолодження предметом великим як цілим, хоч і затруднює судження про частини, саме по собі вдосконалює смак. Перш ніж стати всім, воно було нічим: коли виникло, було ще глибоко заховане у своєму ніщо. Поглянь, як готують навіть найсмачнішу страву, це збудить швидше відразу, ніж апетит. Хай же умілий майстер остережеться показувати свої твори в зародку:

навчаючись у природи, потрібно показувати їх світові лише тоді, коли вже можуть з'явитися на світ.

232.

Трохи бути і діловим. Не можна лише розмірковувати, доводиться й діяти. Дуже вчених легко обманути - їм відомі речі незвичайні, зате звичайнісінького і необхідного в житті не знають. Споглядання предметів піднесених не залишає їм часу на узвичаєне, і оскільки не знають те, що варто знати у першу чергу і на чому інші собаку з їли, то у поверхового натовпу викликають здивування або здаються йому невігласами. Отож, нехай постарается муж учений бути хоч трішки діловим - настільки, щоб його не обманювали, не висміювали; нехай буде і практичним, що хоча й не визначальне в житті, але дуже необхідне. Навіщо знання, якщо вони нежиттєві? У наш час знання життя - саме воно і є істинним знанням.

233.

Бажаючи бути приємним, не схиб - замість задоволення дістанеш прикрість. Прагнучи привабити, деякі тільки роздратовують, бо не розібралися в норіві. Що одному утішно, для іншого безчесно - думав зробити послугу, а завдав образи. Викликавши невдоволення, не чекай ні вдячності, ні дару, бо збився з бажаного шляху. Не знаючи норову, як догодити? Ось і буває: хотів виголосити хвалу, а прорік хулу і одержав, що заслужив. А той хотів розважити красномовством, але тільки до смерті набрид балаканиною.

234.

Запорукою твоєї репутації хай буде чужа честь. Туди, де користь певна, рушай самотиною, а непевна - у товаристві. У справах честі набувай союзників, аби кожний, боячись за добру свою славу, беріг чужу. Якщо можна, не ризикуй, а якщо вже доведеться, нехай на місце обережності стане розрахунок. Нехай буде справа взаємоважливою і ризик спільним- аби нинішній співучасник раптом не перетворився на свідка.

235.

Уміти просити: для одних немає нічого труднішого, для інших - нічого легшого. Є люди, які не уміють відмовляти, - до таких не потрібен і підхід. Є й інші, у кого "ні" - перше слово в будь-який час дня; з такими потрібна кмітливість. І з усіма - уміння підійти вчасно,

коли душа весела: після приємного насичення тіла чи духу. Якщо ж до того у прохачеві не передбачають таємного заміру, дні веселощів стають днями милості, яка щедро виливається назовні. Не підходь із проханням, коли на твоїх очах щойно комусь відмовили, - вдруге легше вимовляти "ні". Удачі не обіцяє і час печалі. Добре також зобов'язати заздалегідь - це нібито початок обміну, не відплатити тобі було б ницістю.

236.

Робити заздалегідь як послугу те, що потім матиме вигляд нагороди. Засіб вправних політиків. Винагорода напередодні заслуг - випробування вдячності. У такої попереджуючої винагороди дві переваги - завбачливість того, хто нагорожує, зобов'язує того, хто одержує. Один і той же дарунок після послуги - повернення боргу, до неї - позичка. Вишуканий спосіб переміщення боргу - зобов'язання нагородити, яке лежало на тому, хто вище, перекладається на того, хто нижче, а останній має віддячувати. Таке обходження годиться з людьми обов'язковими, а для нищих плата наперед виявиться швидше вуздечкою, аніж острогом.

237.

Не перейматися таємницями тих, хто стоїть вище. Думаєш - з тобою ділять млинці, а виходять - гулі та синці. Багато повірників ось так гинули. Повірник - той же колобок, і чекає на нього та ж доля. Коли владика звідує тобі свої таємниці - це не фавор, а данина. І багато хто потім розбиває дзеркало за те, що нагадує їм про це; вони ненавидять того, хто знає їхнє лиходійство. Бійся, щоб хто-небудь від тебе надто залежав, тим паче владу маючий. Пов'язком нехай краще будуть послуги, що ти їх зробив, аніж прихильність, що ним спричинена. Особливо небезпечна відвертість дружня: повідомив свої таємниці іншому - став його рабом. Для пана це протиприродне і довго тягтися не може. Він прагне повернути втрачену свободу і ради цього готовий потоптати все. навіть справедливість. Отже, таємниць не вислуховуй і сам не повідомляй.

238.

Знати, чого тобі не вистачає. Багато хто міг би стати особистостями, коли б не були позбавлені якоїсь якості, без якої не досягнути досконалості повної. Дехто досяг би багато, притлумивши в собі мізерність. Комусь не вистачає серйозності, через яку тьмяніють

блискучі здібності; комусь - м'якості поведінки, недолік, більше всього відчутний для сім'янина, особливо у персон поважних. Цим не завадило б додати рішучості, тим - стриманості. Від усіх цих недоліків, коли пізнав їх у собі, неважко позбутися - старанність перетворить звичку на другу натуру.

239.

Не бути занадто розумним - краще бути розсудливим. Більше знати, ніж належить, означає вирізнятися витонченістю, а де тонко, там і рветься, надійніше загальноприйняте. Добре бути людиною багатознаючою, але не педантом. Багато розмірковувати - суперечки затівати. Корисніше мати діловий здоровий глузд, що не розмірковує більше, ніж потрібно.

240.

Удаватися в грі до невідання. Знаючий і той інколи ставить на цю карту: бувають випадки, коли мудріше проявити невігластво. Не потрібно бути невігласом, але невігласом прикинутись інколи не завадить. З дурнями ні до чого бути мудрецем, з причинуватими - розсудливим; з кожним говори його мовою. Дурний не той, хто дурістю затуляється, а хто на неї невиліковно хворий. Справжня дурість - вроджена, але є в підробка - ось чого сягає хитрість! Гарний спосіб здобути прихильність - одягтися в шкіру найпримітивнішої тварини.

241.

Кепкування зносити, але самому не кепкувати. Перше - познака поштивості, друге - забіякуватості. Хто серед товариства веселих гнівається, схожий на осла і осла в собі виказує. Дозволений жарт приємний, а який хто стерпить - залежить від здатності терпіти. Хто від дошкульного жарту потерпає, дає привід для нових клинів. Краще не зважати, а найпевніше - не нахилитися по рукавичку. Досить серйозні справи поставали із жарту - жарт вимагає чималого уміння і розсудливості. Перш ніж вдаватись до жарту, потрібно знати межу терпіння у того, з кого хочеш покепкувати.

242.

Уперто іти до мети. У декого всі сили витрачаються, аби почати, нічого не доводять до кінця; розпочинають, але не продовжують; такому характеру бракує постійності. Похвальби їм не дочекаються,

бо, нічого не завершуючи, застряють напівдорозі. У одних це від нетерпеливого духу - недолік іспанців, так само терпеливість - перевага бельгійців. Бельгійці доводять справу до кінця, іспанці насамкінець псуують справу; поки не переможуть, стараються, а перемігши, тут же задовольняються, скористатися перемогою не вміють - показують, що могли б, але не хочуть. Від нездатності це чи від легковажності - все одно невиліковна вада. Коли справа путня, чому не завершити? Коли пропаща - навіщо було починати? Розумний впольовує свою дичину, а не витрачав всі сили, щоб за нею шукати.

243.

Не треба бути лише голубом. З голубиною лагідністю нехай єднається хитрість зміїна! 54 Легко обдурити людину порядну: хто сам не бреше, всім вірить, хто не обдурює, іншим довіряє. Ошуканству піддаються не лише через нетямковитість, але також через чесність. Два роди людей здатні передбачити і знешкодити ошуканство: обдурені, провчені на власній шкурі, і хитрі, які одбулися чужою. Нехай проникливість буде настільки чутливою в підозрах, наскільки хитрість спритна в підступних замірах. І не треба бути настільки добродійним, щоб штовхати ближнього свого на лукавство. Поєднавши в собі голуба і змію, будь не потворою, а зугарним витвором.

244.

Мистецтво зобов'язувати до вдячності. Дехто, приймаючи послугу, мовби сам її робить; здається і навіть віриться, що одержуючи, вони самі дають. Є люди настільки удатні, що, просячи, честь роблять, свою вигоду перетворюють на почесь для благодійника. Так хитро вміють справу повернути, що подумаєш - не хтось благодійник, а вони ошасливили. Незвичайною такою політикою змінюють вони порядок зобов'язань - просто не знаєш, хто кому подає милість. Платять словесами, одержуючи щось більш суттєве; в їхньому задоволенні для тебе і честь, і лестощі; поштивість підносять як завдаток, і там, де вони мають бути вдячні тобі, виходить, що ти винен їм. Таким робом переводять борг із пасивного стану в активний - погана граматика, зате яка політика! Немале це мистецтво, але вправніший той, хто, розкусивши ошуканство, вдається до обміну: відплатить за лестощі такою ж честю. Тоді кожний залишиться при своєму.

245.

Інколи судити по-своєму, а не так, як усі; це свідчить про розум. Не цінуй того, хто ніколи не заперечує, - це не говорить про його любов до тебе, а про любов до себе; не давай себе обдурити, не плати за лестощі, а відкидай їх. Краще шануй за благо, коли хто на тебе й ремствує, особливо ті, хто погано говорить про всіх добрих. Засмучуйся, коли все, що робиш, усім подобається, - певний знак, що справи твої недобрі. Досконале доступне небагатьом.

246.

Не виправдовуватись, поки не вимагають. А хоч і почнуть вимагати, надмірні виправдання - визнання злочину. Заздалегідь вибачатися - звинувачувати себе. Пускати собі кров, коли при доброму здоров'ї, - не оберешся і хворощів, і недругів. Передчасно доводячи свою правоту, пробудиш задрімалу підозру. Розсудливий же і вигляду не подасть, що припуститься підозри, - те означало б напрошуватися на образу; ні, він постарается й розсіяти бездоганністю своїх дій.

247.

Трохи більше знати, трохи менше жити. Дехто міркує навпаки - для них бездіяльність мільша праці. Нам нічого не належить, окрім нашого часу; в часі живе навіть той, котрий простору не почуває. Однаково бідолашні ті, хто тратить дорогоцінне життя на заняття дріб'язкові, - і ті, хто надмірно обтяжені високими. Не перевантажуй себе ні трудами, ні чужою заздрістю - ти погубиш своє життя і умертвиш свій дух. Дехто поширює це правило і на знання - але ж хто не пізнає, той не живе.

248.

Не давай останньому себе захопити. Є люди останнього враження - невігластво вдаряється в крайнощі. Бажання, і судження таких людей - мов той віск: останнє кладе своє відбиття, стираючи всі попередні. Ніколи їх не прив'яжеш, бо легко втрадиш: перший зустрічний пофарбує у свій колір. Вічні діти, вони до кінця життя не годяться в повірники. Без кінця міняючи думки і захоплення, завжди вагаються, воля і розум у них шкандибають, хилитаються то в один, то в другий бік.

249.

Не починати життя з того, чим потрібно закінчувати. Дехто відпочивати розташується на початку дороги, залишаючи труди на кінець. Ні, спершу - головне, а залишиться час - другорядне. Інший хотів би одержати перемогу напередодні битви. Є й такі, що в навчанні починають із менш важливого, а знання важливі і корисні залишають на кінець життя. А дехто почав призбирувати багатство, коли сам при останньому подиху. У житті, як і в навчанні, важлива метода.

250.

Коли розуміти навпаки? Коли співрозмовник лукавить. Щодо декотрих тлумач усе навпаки: їхнє "так" - це "ні", їхнє "ні" - це "так". Відгукуються зле - значить, цінують, адже коли покупець хоче річ дістати, він її дешевить. На їхню похвалу також не покладайся - щоб не хвалити добрих, хвалять лихих. Але для кого немає лихих, для того немає й добрих.

251.

Застосовувати всі засоби людські, наче не існувало божественних, і всі божественні, наче не існувало людських. Правило великого вчителя 55, коментарі тут зайві.

252.

Не тільки для себе - і не тільки для інших: і те, і інше - вульгарна тиранія. Хто хоче жити тільки для себе, хоче затим і мати все тільки для себе. Такий дрібницею не поступиться, найменшою зручністю; іншому не послугує, лише на свою фортуна покладається, а підпора ця кепська. Буває корисно належати іншим, аби інші належали тобі, і, якщо посада твоя громадська, будь рабом всезагальним або "разом із тягарем скинь із себе і сан", - скаже старенька Адріану 56. Але є і люди, які цілком віддають себе іншим, - дурість завжди впадає в надмірність, собі на лихо: такому жодна година не належить, усе - для інших, таких і називають "загальний друг"; ось і виходить - усім дадуть розумну пораду, тільки не собі. Розсудливий нехай пам'ятає, що інші його шукають не заради нього, а заради себе, заради вигоди - від нього або через нього.

253.

Не принижувати себе до чужого розуміння. Те, що зрозуміло, більшість не цінує; поважають те, що не розуміють. Цінується те, що дорого коштує: таке будуть вихвалити, хоч би і не розуміли.

Висловлюй більше розсудливості, більше вченості, ніж вимагається, - аби вивищитися в думках співрозмовника, але до певної міри і в лад йому. І коли з розумними будеш розсудливим, то з більшістю потрібно набивати ціну: не даючи часу винести вирок, заохочуй їхній розум до силкування тебе зрозуміти. Часто чуєш похвалу, а запитай, за що хвалять, пояснити не можуть; недосяжне вважають за таємницю, вихваляють, через те що навколо чують вихваляння.

254.

Не стався безпечно до біди, навіть малої, - біда не приходить одна: біди, як і радощі, ходять гуртом. Щастя і нещастя прямують туди, де є їхня рідня, - від невдахи всі тікають до удачливого всі прихиляються; навіть голуби, хоч яка дрібнота, на найбільшу дзвіницю сідають Бідолаху всі зраджують: і сам собі, і здоровий глузд і сама втіха. Біду буди, коли спить.

Спіткнутися - дрібниця, але покотишся - і Бог знає до чого докотишся; ні добро не буває досконалим, ні зло - вповні довершеним. Коли біда небом послана - терпіння; коли земна - розуміння.

255.

І добро чинити з розумом - потроху і часто. Обов'язковість нехай не перевершує можливостей, хто багато дає, той не дає, а продає. Хай вдячність не вичерпується - побачить мету, дружбі кінець. Буває, щоб втратити друга, вистачає неоплаченої послуги: неспроможний борг повернути, він віддаляється - боржник став недругом. Ідол не бажає бачити різьбяр, що його вирізьбив; боржник - позикодавця. Немале уміння потрібне тому, хто дає, - щоб і собі не на шкоду, і тому, хто одержує, до душі: отоді й складеться ціна.

256.

Завжди бути напоготові - проти нечемних, упертих, спесивців, проти всяких неуків. На світі багато їх зустрічається, розсудливість у тому, щоб із ними не зустрічатися. Кожен божий день одягай обладунки рішучості перед дзеркалом свого розуму - лише тоді відіб'єш наскоки глупоти. Будь насторожі, не піддавай добре своє ім'я для пересудів черні; муж, озброєний розсудливістю, не стане жертвою зухвалого невігластва. По морю людському пливти нелегко, усіяне воно рифами безчестя; найнадійніше - ухилитися, навчаючись хитромудрості в Уліса; умілий виверт добре помагає. А головне, звернути в затоку чемності - найкоротший вихід із затруднення.

257.

Не доводити до розриву - від нього завжди страждає добре ім'я. Ворогом здатний стати будь-хто, другом - далеко не всякий. Не всі можуть зробити добро, майже всі - спричинити зло. Орел у своєму гнізді на лоні Юпітеровім і той не небезпечний, коли посвариться з жуком⁵⁷; потайливі недруги, які лише чекали випадку, тепер роздмухають вогонь відкритої ворожнечі. Найгірші вороги - із колишніх друзів: б'ють по твоїх слабинах, що їм одним відомі, по найвразливіших місцях. А глядачі обговорюють: всякий судить, як відчуває, а відчуває, як бажає, - але всі тебе осудять. Один спочатку - за необережність; інший при кінці - за нестримність, і всі - за нерозсудливість. Якщо розрив неминучий, тоді він вибачний, але краще охолодити приязнь, ніж розпалити неприязнь. І тут варто подумати про достойну ретираду.

258.

Знайти людину, яка допоможе перенести нещастя. Не будь одиноким, особливо у ділі незвичайному, - а як ні, то всі нарікання на тебе одного зваляться. Деякі думають, що захопили всю владу, то й присвоїли собі усі ремствування. А тому потрібно мати людину, яка або буде тебе виправдовувати, або допоможе перенести невдачу. На двох трудніше і Фортуні посягнути, і черні напасти. Розумний лікар, схибивши в лікуванні, не схибить в тому, щоб запросити колегу, аби той як консультант допоміг йому нести домовину. Тягар і лайку непогано ділити навпіл, а на самотині тяжкість невдачі подвоюється, стає нестерпною.

259.

Попереджати ворожість - повернувши її на прихильність. Розсудливіше всього образ уникати, ніж за них мстити. Велика майстерність - зробити повірником того, хто міг стати суперником, перетворивши в щит твоєї репутації тих, хто в неї цілився. Дуже корисно зобов'язати: спонукаючи до вдячності, не залишати часу для образ. Можливі прикрощі перетворити на радість - отож, уміти жити. Саму зловорожість обертай на дружелюбство.

260.

І сам не виказуй, і від іншого не чекай повної відданості. Не дивися тут ні на родичання, ні на дружбу, ні навіть на безперечний борг:

дуже велика різниця, чи даруєш іншому своє довір'я чи почуття. Найтісніша близькість припускає виняток - правилам ввічливості у тому немає збитків. Якийсь там секрет і друг приховає, навіть син твій про щось промовчить; від цих ми приховаємо щось таке, що іншим повідомимо, і навпаки, одним поступимось, іншим відмовимо, розраховавши кордони відвертості.

261.

Не впіратися в нерозумному. Допустивши промах, інколи з нього роблять обов'язок; почавши з помилки, думають виявити постійність, продовжуючи в тому ж дусі. Перед судом свого розуму помилку засуджують, перед людським - виправдовують, і якщо на початку нерозумного заміру їх називали нерозсудливими, то зятятістю своєю виказують себе як дурні. Необдумана обіцянка, також і помилкове рішення не накладають зобов'язання. Дехто, почавши з необізнаності і упираючись в невігластві, скніють у глупоті; видать, їм хочеться бути дурнями послідовними.

262.

Забувати - це швидше благодать, ніж мистецтво. Що перш за все потрібно було б забути, про те найбільше згадуєш. Пам'ять наша і підступна, - коли найбільше потрібна, саме тоді зраджує, - і нерозумна - з'являється, коли не потрібна; в тому, що засмучує, впину не звав, а там, де могла б порадувати, не старається. Інколи кращі ліки від біди - забути про неї, але про ліки ці ми забуваємо. Потрібно привчити пам'ять стати для нас корисною - адже однієї її достатньо, щоб вознести в рай чи повернути впекло. Виняток становлять самовдоволені - ці, з простоти душевної, насолоджуються вбогим своїм блаженством.

263.

Приємні речі не прагни зробити своєю власністю. Належачи іншим, вони роблять більше радості, ніж якби були нашими. Цінна річ гарна в перший день для свого господаря, в усі інші - для інших. Від чужої подвійне задоволення - насолоджуєшся новинкою і не побоюєшся за її збереження. Чого не маєш, те принадливіше: чужа вода - справжнісінький нектар. Володіти ж речами - і задоволення менше, і прикрощів більше, хоч позичай, хоч не позичай. Зберігаєш їх лише для інших і недругів наживаєш куди більше, ніж вдячності.

264.

Не май безпечних днів. Доля любить зіграти з нами жарт - ламаючи наші наміри, заскочити зненацька. Таланту, розуму, доблесті, навіть красі - всім потрібно бути насторожі: день сліпої безпеки буде днем їхнього падіння. Але коли обачливість всього потрібніша, ось тут вона і зраджує: нерозважливість - сходинка до погибелі. А інколи це стратагема - в тебе вселяють безпечність, аби, захопивши зненацька, піддати цноти твої випробуванню. Відомо, наскільки небезпечні урочисті дні, але підступність їх уникає; зате для випробування нашої відважності вибирають день, коли на це менше всього чекаєш.

265.

Ставити своїм підлеглим завдання. Важке завдання, вчасно запропоноване, зробило багатьох особистостями - потрібно тонути, щоб навчитися плавати. Ось так багата хто знайшов доблесть, навіть ученість, яка, коли б не трапилась нагода, була б похоронена в своїй нерішучості. Важке діло - для репутації випробування: коли шляхетний бачить загрозу своїй честі, він один діє за тисячу. Мистецтвом ставити завдання - як і всіма іншими - володіла в досконалості католицька королева Ізабелла 58, і саме цьому політичному її прийому зобов'язаний Великий Капітан⁵⁹ своїм іменем і багато інших - вічною славою: цим способом вона створювала великих людей.

266.

Не виявитись поганим через надмірне добросердя. Кого ніщо не гнівить, у того немає серця, а байдужий не може бути особистістю. Не завжди це від незворушності духу, частіше - від нездатності відчувати. Принагідне розгніватися - акт особистісний. Птахи звикають до опудал, сміливо сідають на них. Солодке поєднувати з кислим - гарний смак: лише солодке для дітей і дурнів. Велика біда -- погубити себе таким байдужим добросердям.

267.

Шовкові слова, оксамитовий норов. Стріли вражають тіло, гіркі слова - душу. Одна ароматна пастилка - і вуста пахнуть. Велике мистецтво на життєвому ринку - продавати повітря. Платять частіше всього словами, вони здійснюють неможливе; у вищих сферах триває торгівля повітрям і одне дихання із найвищих вуст неабияк надихає. Вуста твої хай будуть повні цукру - підсоложувати мову,

навіть на смак ворогів. А певний спосіб бути люб'язним - завжди бути незворушним.

268.

Розсудливий робить спершу те, що нерозумний у кінці. І той, і інший роблять одне і те ж - різниця лише в часі: один діє вчасно) інший - невчасно. У кого мізки з самого початку навиворіт, той і далі так живе; на ногах те, що має бути на голові, праве - зліва, у всій поведінці - лівша; а всього-на-всього потрібно було зрозуміти спершу. Нарешті, нерозумний зробить з примусу те, що міг би зробити добровільно, а розсудливий зразу бачить, що потрібно зробити раніше, що пізніше, і робить це охоче і славно.

269.

Користуйся тим, що ти новий; поки ти - новинка, тебе цінують. Нове подобається, воно вносить різноманітність, освіжає задоволення - новеньку посередність більше цінують, ніж узвичаєну знаменитість. Зношується і старіє навіть досконале; пам'ятай, що слава твоя як новинка буде недовгою, день-другий - і захопленням кінець. Через те скористайся первинкою захоплення і в розпалі успіху дістань усе, на що можеш посягати; запал захоплення пройде, пристрасті охолонуть, і задоволення від нового зміниться досадою від набридлого. Повір, усе мало свій час - і все проминуло.

270.

Не засуджуй один те, що подобається всім. Певно, в тому є щось путнє, якщо всім любе, і, хоч пояснити цього не можна, всі насолоджуються. Необачне судження неприємне, а коли помилкове - смішне; воно швидше осоромить недалекий твій розум, аніж предмет; залишишся один зі своїм поганим смаком. Якщо не можеш знайти доладне, приховай своє безсилля, не осуджуй огульно - поганий смак звичайно плід незнання. Про що всі говорять, те або є, або повинно бути.

271.

У всякій справі, коли знаєш мало, тримайся перевіреного. Хоч розумним не назвуть, зате вважатимуть людиною поважною. Знаючому дозволено дерзати і діяти як забагнеться, але знати мало і йти на ризик - добровільна погибель. Тримайся правого боку, загальноприйняте не підведе. Жалюгідним знанням - бита дорога. Та

і у всіх випадках, із знаннями або без них, розсудливіше триматися звичного, аніж незвичайного.

272.

Робити добро тому, хто платить гречністю, - ще більше зобов'язати. Скільки не просить прохач, великодушний давець дасть більше. Люб'язність не просто дає, а зобов'язує, а гречність відповідає ще більшим зобов'язанням. Для людини порядної немає дорожчого за те, що йому дали дарма: начебто двічі дали і за подвійну ціну - за її достоїнства і за гречність. Правда, для негідника гречність - дурниці, мова ввічливості йому незрозуміла.

273.

Знати норів тих, з ким маєш справу, - щоб зрозуміти їхні наміри. Знаючи причину, зрозумієш наслідок, спочатку виходячи із причини, а тільки потім - із приводу. Меланхолік завжди пророчить нещастя, а лихослівний - злодіяння; їм бачиться лише погане; нездатні сприймати добро в теперішньому, вони провіщають зло і в майбутньому. Пристрасний говорить мовою, яка викривляє справжню суть речей: у ньому говорить пристрасть; не розум. І так - кожен, згідно з пристрасстю або настроєм, але однаково далеко від істини. Учись розгадувати вираз обличчя, за зовнішніми ознаками читати душу. Розрізняй: хто завжди сміється - від глупоти; хто ніколи не сміється -- від злості. Уникай допитливого - від легковажності, від нахабства. Не чекай добра від виродка, таких образила сама природа, і як вона їх не поважала, так і вони її не поважають. А у вродливих - чим більше вроди, тим більше глупоти.

274.

Бути привабливим - у тім чари політичної поштивості. Нехай твоя люб'язність служить приманкою швидше для почуттів, ніж для вигод або для того й іншого. Самих цнот замало, коли не вдаються до приємності, - тільки вона зробить тебе улюбленцем, вона - найдостойніше знаряддя владик. Стати загальним улюбленцем - удача, але допомогти собі тут можна і мистецтвом; до великих цнот природних краще прищеплюється і штучне. Так породити відданість, а там і прихильність.

275.

Опускатися до звичайного, але не до непристойного. Не тримайся чепуруном, буркотливим - це перечить поштивості. Щоб здобути загальну прихильність, краще применшити церемонність. Інколи можна й покпинити з простакуватості, але в рамках пристойного, - адже кого повсюдно величають дурнем, того і таємно не вважають розсудливим. За один день безглуздох веселощів утратиш більше, ніж придбав за все статечно прожите життя. Також не думай, що ти виняток: виклична поведінка - неповага до інших; не дозволяй собі примхи, віддай їх примхливій статі; навіть примхи духу - варті сміху. Краща роль для чоловіка бути чоловіком; жінка та може гідно хвали наслідувати чоловіка, але не навпаки.

276.

Обновлюй свій норов за допомогою природи і мистецтва. Кажуть, через кожні сім років міняється характер, нехай же зміна проявляється в покращанні і вишуканості смаку. У перші сім років вселяється в нас розум, нехай же і надалі, з кожним люстром 60, вселяється нова досконалість. Зауважуй ці одміни природні, аби їм сприяти, очікуючи кращого і від наступних. Адже багато хто поведінку свою міняють лише при зміні становища чи посади, а в характері це помітним стає, аж коли в очі впадає. У двадцять літ він - павич, у тридцять - лев, у сорок - верблюду, у п'ятдесят - змія, в шістдесят - пес, у сімдесят - мавпа, у вісімдесят - ніщо.

277.

Людина, яка вмє себе показати. У цьому - вишукана шляхетність. Для неї своя пора: лови випадок, не кожний день буде днем урочистості. Є люди величні, в яких і мала цнота сяє, а більша - захоплює. Коли уміння себе показати єднається з якостями видатними - людина стає дивом. Є народи, які люблять блиск; іспанці в цьому перевершують інших. Світло дароване усьому сотвореному, аби воно величалось. Уміння себе показати багато чого доповнює, багато чого надолужує, всьому надає другого буття, особливо коли здібності сприяють. Наділяючи досконалістю. Небо передбачило й уміння красуватися - одне без іншого було б нестерпним. А щоб показати себе, потрібно мистецтво: хто не вчасно його проявив, терпів крах. Але ні в одному умінні так не небезпечно напускне, тут воно згубне, бо перебуває на межі марнослав'я, а марнослав'я - на межі презирливого. Красуючись, тримайся міри, аби не впасти у вульгарність, і пам'ятай, що розгнузданість у цьому

розсудливими засуджується. Інколи це мистецтво полягає більше в красномовстві німому, в умінні показати певну несхожість наче між іншим; розсудлива стриманість - найприємніша з усіх похвал: заперечуючи в собі спроможність, тільки підстьобуєш зацікавленість. Дуже важливо не виказати її всю за один раз, розкривати мало-помалу, все більше і глибше. І нехай одна здатність слугує запорукою іншій, іще більшій, - похвала породить надію на наступне.

278.

Не бути дуже помітним. Тільки опинись на видноті, все краще в тобі стане недоліком. А причина в тому, що незвичайне звичайно осуджують; виняткове - самітне, навіть незвичайна краса не на користь добрій славі: приваблюючи погляди, викликає ніяковість. Тим паче - дивацтва варті осудження. Але декому втішно вславитися бодай огидними вадами, намагаються вразити негідним, аби запобігти безславній славі. Навіть поважна вченість і та вироджується в балакучу глупоту.

279.

Не завжди відповідати на заперечення. Потрібно розрізняти, коли перечать через невігластво, а коли з лукавства, інколи це впертість, але може бути і хитрість. Отже, остерігайся сам, влягтись першій і стати жертвою другої. Найбільше корисна обережність із спостерігачами: проти їхньої відмички для сердець кращий засіб - залишити в замку, зсередини, ключик стриманості.

280.

Людина честі. Добрим звичаям прийшов кінець, зобов'язання не визнаються, вдячність зустрічаєш рідко; чим старанніша служба, тим скупіша нагорода - така мода запанувала всюди. Є цілі народи, схильні до непутящих звичаїв: від одних чекай віроломства, від інших - непостійності, від третіх - обдурювання. Нехай невірність інших служить нам не для наслідування, а для обережності; дивлячись на таку непристойність, збезчеститись може сама праведність. Але муж честі, дивлячись на інших, ніколи не забуде, хто він.

281.

Схвалення розумних. Холодне "так" мужа видатного більше лестиве, ніж похвала натовпу, - полов'яна відрижка не дуже радує. Мудрі судять з розумінням справи, лише їхня похвала приносить невичерпну радість. Розумний Антігон б1 іменував Зенона театром своєї слави, для Платона всю його школу замінив один Арістотель. А декому лиш би наповнити шлунок, хоч і об'їдками черні. Навіть владики мають потребу в пишучій братії і більше бояться їхнього пера, ніж погануля - пензля маляра.

282.

Відсутність інколи корисна - додає поваги, побільшує ціну. Присутність зменшує славу, відсутність збільшує; той, кого у відсутність величали левом, показався - і жалюгідною подобою гори виявився. Достоїнства зблизька тьмяніють - оточуючим видно кору зовнішнього, а не серцевину духу. Уява швидша зору, і зачарування, що зазвичай через слух увіходить, через очі виходить. Хто в zenіті слави заховається від очей, той її збереже. Навіть фенікс зникає, аби краще засяяти: розпалюючи бажання, освітити шанування.

283.

Розсудливо винахідливий. Розуму сила, але чи багато глузду в розумі без дециці безумства? Винахідливість - у талановитих; відбір - у розсудливих. Винахідливість-також дарунок, навіть більш рідкісний; відбирати вдало удавалося багатьом, винаходити вдало - небагатьом: тим, хто були першими і за обдарованістю, і за часом. Нове всім люб'язне, а коли ще й вдале, коштовніше й поготів. У судженнях новизна небезпечна, бо призводить до хизування, а в творіннях таланту - похвальна. Але і в першому, і в другому випадку якщо вдала - нею захоплюватимуться.

284.

Не будь набридливим - не зазнаєш ганьби. Поважай себе, аби тебе поважали. На те, щоб себе показати, будь краще скупий, ніж марнотратний: приходь туди, де бажаний, де тебе привітно зустрінуть, не приходь, поки не просять, і йди ще перед тим, як попросять. Хто лиш за себе клопочеться, на випадок невдачі вся сварня також лиш на ньому окошиться, а доб'ється удачі, подяки не одержить. Набридливий - всякчасна мішень для ганьблення; як сам він втручається без сорому, так і його випроводжають без церемоній.

285.

Не губити себе через чуже нещастя. Дивися, хто тоне в болоті, і пам'ятай - туди ж потягне й тебе, щоб разом вам утішатися в спільній біді. Такі шукають, хто б їм поміг знести недолю, - кому вони у дні успіху підставляли спину, до того тепер простягають руки. З потопаючими потрібна особлива обережність - аби і його врятувати, і самому не потонути.

286.

Не давай себе обплутувати зобов'язаннями всім і кожному - станеш рабом, притому всезагальним. Одні народилися щасливішими, ніж інші, - цим призначено дарувати благодіяння, іншим - приймати благодіяння. Од усіх дарунків найдорожча свобода, і її найлегше втратити. Краще нехай від тебе залежать багато хто, ніж тобі залежати від одного. Влада має лише одну перевагу - дозволяє творити добро багатьом. Головне, не вважай за милість те, до чого тебе змусили, - частіше всього це зобов'язання, підлаштоване підступністю, аби тебе обплутати.

287.

Ніколи не діяти у розпалі пристрасті - все зробиш не так. Хто втратив тяму, той і не відповідає за себе, пристрасть вигонить розум. Нехай тоді його заступить розсудливий безпристрасний посередник: глядачі бачать більше, ніж гравець, вони не гарячкують. Коли відчуєш себе знетямленим, нехай розсудливість б'є відбій, щоб не знуртувалась кров, - бо тоді вчинок буде кривавим, і в одну мить натвориш такого, що на багато днів вистачить: тобі каятись, людям осуджувати.

288.

Пристосовуватись до обставин. В правуванні, в судженнях - усе має бути до речі; хотіти, коли можеш; належний час і пора нікого не чекають. У діях не переймайся рутинною, хіба що в тому, що узгоджено з доброчесністю, а в бажаннях ніколи не зарікайся - можливо, завтра трапиться тієї води напитись, на яку нині і дивитись не хочеться. Є дурні до безглуздя вимогливі - вони хотіли б, щоб обставини пристосовувались до їхніх примх, а не навпаки. Та розумний знає, що суть розсудливості - пристосуватися до обставин.

289.

Найбільш згубне для репутації людини - показати, що вона всього лише людина; у той день, коли всі переконаються в слабкості її людській, настає кінець усьому божественному. Смертельний ворог доброї слави - легковажність. Оскільки муж розсудливий більше, ніж просто людина, остільки легковажний - напівлюдько. Жоден порок так не підриває довір'я - адже легковажність виключає серйозність. Легковажному не бути ґрунтовним, тим паче коли вже немолодий і давно б уже пора взятися за розум. І хоча порок цей - один із найпоширеніших, він особливо вартий презирства.

290.

Щасливий, хто знайшов і повагу, і любов. Аби шанували, потрібно, щоб не дуже гаряче любили. Любов зухваліша від ненависті; ніжність і шаноба погано уживаються. Так що краще не навіювати ні великого страху, ні великої любові. Любов веде до панібратства, і чим його більше, тим менше поваги. Шукай любові, яка іде не стільки від серця, скільки від розуму, - вона-бо й гідна особистості.

291.

Піддавати пробі. Немалий розум потрібний, щоб зрозуміти чужий розум, - нехай проникливість розумного тут змагається із стриманістю потайного. Важливіше розумітися на видах і властивостях людей, ніж трав і каміння. Це одне із найтонших життєвих мистецтв; метал пізнається по дзвону, людина - по слову. Порядність пізнається в мові, але ще правдивіше - в ділах. Тут потрібні увага прегостра, спостережливість невпинна, тонка спостережливість, тверезе судження.

292.

Нехай людська натура вивищується над обов'язками сану, а не навпаки. Який би не був високий пост, покажи, що особистість вище. У кого великий запас духовного, той з кожною новою справою сам росте і виявляє все більше достоїнств. Справа до краю заповнить лише того, у кого серце мілке, а врешті-решт він зазнає краху і в справах, і в репутації. Великий Август пишався тим, що він більше людина, ніж монарх. Для цього потрібні високість душі і розсудлива впевненість у собі.

293.

Про зрілість. Вона осяює зовнішність, але ще більше - норов. Вага предметна означає ціну золота, вага моральна - особистості: прикрашаючи обдарування, вона викликає повагу. Постава людини - фасад душі; статечність - не застигла обмеженість, як вважає убогість мислення, а спокійна впевненість: у словах повчальна, в ділах взірцева. Зрілість властива людині самодостатній - наскільки вона зріла, настільки вона особистість; вийшовши із дитинства, вона набула поважності і авторитету.

294.

Обмежувати себе в судженнях. Всяк думає та гадає, як йому вигідно, і не скупиться на докази на користь свого судження. У більшості думка під владою пристрасті. Дві особи спіткнуться на протиріччі, і кожна вважає, що правда на її боці, але розум ніколи не дволикий. Нехай же розумний у дразливих випадках гарненько подумає - і, може статись, обачний погляд на себе виправить оцінку судження іншого. Нехай поставить себе на місце супротивника, нехай зрозуміє його докази - тоді, можливо, і його не осудить, і себе так беззастережно не виправдає.

295.

Не метушливим бути, а діловим. Надто діловими прикидаються ті, кому найменше це властиво. Із дрібниці роблять невідь-що, та ще з виглядом поважним, - такі собі хамелеони, що ковтають похвалу, аж у довколишніх викликають відрижку зі сміхом. Марнославна метушливість завжди нестерпна, у ділах же - й геть кумедна. Муравлики ці, підбираючи крихти почетеї, посягають на славу подвигів. Найменше хвалися високими достоїнствами; задовольняйся ділом, хвалити дай іншим. Діяння дарма віддавай, не продавай.! негоже наймати золоте перо, аби оспівувало твоє ніщо, на досаду гідним. Героєм треба бути, а не здаватись.

296.

Муж достоїнств величних. Великі достоїнства творять великих людей: одне таке рівне безлічі середніх. Хтось бажав, щоб усе в нього було велике, навіть побутові речі ⁶²; наскільки ж достойніше, коли великий муж бажає того ж для уборів свого духу. В Богові все безкінечне, все неосяжне, а в героєві все має бути великим і величним, аби всі його діяння і навіть слова ошатнені були трансцендентне грандіозним.

297.

Робити завжди так, наче на тебе дивляться. Обачний той, хто дивиться, як на нього дивляться або подивляться. Він знає, що стіни мають вуха, що зло доконане випрочується назовні. Навіть наодинці він так поводить ся, наче весь світ його бачить, бо ж знає, що ніщо не заховається: бачить свідків уже зараз у тих, хто, можливо, ними стане потім. Той, хто бажав, щоб усі його бачили б³, не боявся, що із чужих осель можуть спостерігати за ним у його власній.

298.

Три якості роблять із людини диво - і це вищі дари Верховної Щедрості: плідний талант, глибокий розум, тонкий і щасливий смак. Велика перевага - гарно вигадати, ще більша - гарно обмізкувати. І оцінити - гарне. Талант не в хребті сидить, інакше це - швидше старанність, ніж дотепність, але вірне служіння - плід розсудливості. У двадцять років запановує почуття, в тридцять - талант, у сорок - розум. Є уми, які нагадують очі рисі, що мовби випромінюють світло, - чим ніч темніша, тим вони ясніші; є інші, щасливі, завжди знаходять найпотрібніше - таким удається зробити і багато, і добре: блаженна властивість, яка дарує плодючість. Але гарний смак скрашує людині все життя.

299.

Залишати невтоленним. Щоб вуста просили ще нектару. Бажання - міра цінності. Гарний смак радить навіть тілесну жадобу розпалювати, але не гамувати; добре та мало - подвійно добре. За іншого разу все здається набагато гіршим. Перенасичення шкодить задоволенню, вселяє відворотність навіть до віками визнаваного величчя. Надійний спосіб бути приємним: застукати апетит тієї миті, коли голод його розпалив, і - залишити напівпроголодь. Уже ж коли йому подразнюватись, то краще від нестерпного бажання, ніж від досадної ситості: насолода вистраждана подвійно солодка.

300.

Одне слово: святість. Цим все сказано. Доброчесність - центр усіх довершеностей, зосередження всіх радостей. Вона робить людину розсудливою, уважною, проникливою, мудрою, мужньою, обачливою, прямодушною, щасливою, гідною хвали, істинним і універсальним героєм. Три дари дарують блаженство^{б4} : святість,

здоров'я, мудрість. Доброчесність - сонце малого світу нашого, її небесна баня - чиста совість; прекрасна, вона знайшла любов Бога і любов людей. Ніщо таке не люб'язне, як доброчесність, ніщо таке не бридке, як порок. Лише доброчесність - справжнє, все інше - підробне: вона не залежить ні від чого. Доки жива людина, її люблять; помре - пам'ятають.

ПРИМІТКИ

1 ...ніж у давнину від сімох... - "Сімома мудрецями" в давній Греції називали тих, що жили в VII-VI ст.ст. до нашої ери - філософів і державних мужів: Фалеса, Піттака, Солона, Клеобула, Періандра, Хілона, Біанта. Інколи називалися й інші імена - Місон, Анахарсіс.

2 ...хмари Піфона борються зі світлосяйними променями Аполлона. - Аполлон, син Юпітера і Латони, одразу після народження озброївся луком і стрілами і вбив дракона Піфона, посланого ревнивою Юноною переслідувати матір Аполлона та Артеміди, Латону. В космологічному трактуванні це боротьба Сонця (Аполлона) з випарами, які виходять із Землі (Юнони), затемнюючи Небо (Латону), приховують від очей Сонце і Місяць (Артеміду), сестру Аполлона.

3 ...варварство Тиграна... - Мова, либонь, про Тиграна V, царя Вірменії з 60 р.н.е.

4 ...сім вільних мистецтв. -- "Сімома вільними мистецтвами" (або "науками"), що складали основу схоластичної освіти в середні віки, були: граматика, риторика, діалектика ("тривіум", перший цикл) і арифметика, геометрія, астрономія, музика ("квадрівіум", другий цикл). Такий поділ предметів був уведений в VI ст. і зберігався в європейських університетах до XV ст.

5 ...приховував свою лисину лавровим вінком. - Юлій Цезар одержав від сенатора право носити лавровий вінок постійно; до цього, за звичаєм, вінок одягали лише в урочистих випадках.

6 Синдересис - одне з основних понять в етичному світогляді Грасіана: тонке розуміння, щасливо поєднане з правильною інтуїцією.

7 ...коли його твори подобалися багатьом! - Мається на увазі римський філософ Луцій Анней Сенека, автор багатьох трактатів у

дусі стоїчної ("моральної") філософії. Наведена думка висловлена в його "Моральних листах доЛупілія".

8 ...нерозумно після сорока звертатися до Гіппократа по здоров'я... - така була думка римського імператора Тіберія, як повідомляє Тацит в "Анналах", але називає він вік не 40, а 30 років.

9 ...їхні голови, як у тій мудрій байці, порожняві. - Лисиця, забравшись у майстерню для ліплення, побачила трагічну маску, але, заглянувши всередину, переконалася, що там порожньо. (Езоп. Байки).

10 ...уявний наставник Сенеки. - Сенека. Моральні листи.

11 Пристрасті - гумори духу... - В основі античної і середньовікової медицини лежало сформульоване Гіппократом вчення про чотири гумори, або соки (кров, флегма, світла жовч і чорна жовч), від співвідношення яких залежить здоров'я людини і її темперамент.

12 ...поспішай повільно. - Улюблене прислів'я імператора Августа (Светоній. Життя дванадцяти цезарів. Август).

13 З доблестю не жартують... - Перефразоване іспанське прислів'я "З любов'ю не жартують" (також назва однієї з комедій Кальдерона).

14 "Час та я - на будь-якого ворога*" - вислів приписується імператору Карлу V.

15 Луціна - прізвисько Юнони ("світло"), покровительки пологів, новому життю, що з'являється на світ. Шанувалася в римлян також як особлива богиня, якій споруджувалися храми та вівтарі.

16 ...Як Мітрідату - без отрути - Мітрідат VI Євпатор (III - 63 до н.е.) - цар Понту, заклятий ворог римлян, вживав певну дозу отрути, щоб, звикнувши до неї, не остерігатися від отруювачів.

17 ...новий світ із новими дивами краси... - Мова про короля Кастилії та Ліону Альфонса X Мудрого (1252 - 1284), який прославився прихильністю до наук і був автором історичних, філософських, астрономічних і поетичних творів. Ознайомившись із досить запутаною системою руху світил у Птолемеєвих таблицях, він, за переказом, сказав, що якби він створював весь світ, то влаштував би його значно простіше.

18 Фавоній - у римлян західний вітер (грец. Зефір).

19 ...пізнати себе. - "Пізнай самого себе" - напис на фронтоні храму Аполлона в Дельфах. Вислів приписується Фалесу Мілетському, Хілону Лакедемонському, а також Біанту з Прієни.

20 ...встиг іще взятися за справи світу іншого. - Дослідник Грасіана, Мігель Ромера-Наварро, який опублікував у 1954 р. критичне видання "Кишенькового оракула", вважає, що мова тут йде про Альфонса X як автора "Книг по науці астрономії". Артуро дель Ойо, видавець і коментатор однотомного зібрання творів Б.Грасіана, за яким здійснено дане видання, називає Фердінанда V Католика: він, "упоравшись зі Старим Світом", устиг іще зайнятися Новим. Вірогідніше, що Грасіан тут має на увазі імператора Карла V, який, відрікшись в 1555 р. від престолу, пішов у монастир.

21 ...найбільший з великих капітанів. - Мається на увазі Гонсало Фернандес де Кордова, "Великий Капітан" (1453 - 1515) - знаменитий іспанський полководець, який прославився у війнах із маврами (особливо в 1492 р. при підкоренні Гранади, останнього їхнього оплоту в Іспанії) і в переможній кампанії 1502 -1503 рр. в Італії, де, завдавши поразки французам, завоював для іспанської корони Неаполітанське королівство. Грасіан вбачав у ньому взірцець військового і політичного діяча й неодноразово згадує його в своїх творах.

22 Олександр оплакував не Ахіллеса похованого... - Поклавши в Іліоні вінок на могилу Ахіллеса, Олександр із розпачем сказав, що вважає Ахіллеса щасливцем, бо за життя він мав вірного друга (Патрокла) , а після смерті - великого співця своєї слави (Гомера). (Плутарх. Життєпис Олександра, XV).

23 Якийся мудрець зводив всю мудрість до міри - що думку приписували Клеобулу з Лінда (острів Родос), одному з семи давніх мудреців, або Солону Афінському, який також входив у їхнє коло.

24 Аргус - аргівський цар, наділений сотнею очей, із яких половина була завжди розплющена. Ревнива.Юнона доручила йому стерегти обернену в корову Іо, коханку Юпітера, та Меркурій зумів приспати Аргуса грою на флейті й відрубав йому голову. Тоді Юнона перенесла його очі на хвіст павича. Епізод із Аргусом, втіленням пильності й напруженої уваги, див. у кризисі I другої частини "Критикону".

25 ...задрімає Гомер... - "Та прикро, якщо й добрий наш старець Гомер іноді засинає!" (Горацій. Наука поезії), 359. Перекл. М.Дмитрієва.

26 Згодою (Nemine discrepante). - Букв. "ніхто не заперечує" - формула, якою екзаменатори підтверджували своє одноголосне схвалення.

27 Арроба - іспанська міра ваги, майже 11,5 кг.

28 Єлізіум (Єлісейські поля) - в грецькій і римській міфології місцезнаходження доблесних і добродійних душ після смерті.

29 Не бути зеленою книгою... - Арагонська "Зелена книга" (за кольором шкіряних палітурок) була впорядкована в 1509 р. євреєм Анчіасом; у ній він зробив опис ганебного минулого багатьох знатних родин Арагону. В часи Грасіана "зеленою книгою" називали генеалогічний запис недавно обернених у християнство маврів та євреїв. Вислів вживався також у негативному значенні.

30 ...або в усьому - на тварину. - Арістотель. Політика, 1,1,14.

31 Мудрий не залежить ні від кого. - Сенека. Моральні листи, IX.

32 ...у книзі, творінні мислі. - Як передає Пліній Молодший ("Листи", III, 5. 10), його дядько Пліній Старший говорив, що немає такої поганої книги, в якій не знайшлося б чого-небудь хорошого.

33 ...того органу чутів, який...даний у парному вигляді спільною нашою матір'ю. - За переказом, Олександр Македонський, вислуховуючи сперечальників, слухав докази першого, заткнувши одне вухо, щоб воно було вільним для доказів другого.

34 ...Марціалова Фабулла... - Марціал. Епіграми, VIII, 79.

35 ...щоб за тобою зітхали... - Таке розуміння приписувалося імператору Августу, який призначив своїм наступником жорстокого і підступного Тіберія, - з чим, правда, незгодний Светоній, який наводив цю версію (Светоній. Життя дванадцяти цезарів. Тіберій, 21,2).

36 ...сказав один письменник... - Мається на увазі Ціцерон (Про дружбу, XVII, 63; XXII, 85).

37 ...ти будеш першим "розсудливим на коні" ... - Іспанське прислів'я: "Не буває розсудливого на коні".

38 Фанега - іспанська міра ємкості для сипучих тіл, - майже 55 літрів.
39 Епіктет (біля 50 - біля 138) - римський філософ-стоїк, чиє вчення збереглося в записках його послідовника Арріана. Мається на увазі знаменитий вислів Епіктета: *Sustine et abstine* - "Терпи і стримуйся".

40 ...коли б зникли на землі поштивість, великодушність і вірність, їх знову відшукали б у твоїх грудях. - Слова французького короля Франціска I.

41 "Половина більше цілого". - Вислів одного із семи мудреців, Піттака із Мітілени.

42 ..."священний якір"... - Найбільший якір на кораблі, який застосовується лише в крайніх випадках.

43 ...того не треба робити. - Коментуючи свій переклад "Оракула" французькою мовою, Амело Делауссе повідомляє, що про папу Олександра VI Борджа і його сина Чезаре Борджа ходив дотеп: "Батько ніколи не робив того, що говорив, а син ніколи не говорив того, що робив".

44 ...у монарха манірність була висміяна як дивацтво. - Мова про короля Арагона Педро IV Церемонного (1336 - 1387), який надзвичайно суворо стежив за дотриманням придворного етикету.

45 ...чаклувати без фессалійських трав... - Фессалія у древній Греції славилася своїми знахарями і чаклунським зіллям.

46 ...половина тих, що не здаються. - У своєму трактаті "Дотепність" (XXVIII) Грасіан указує, що ця думка належить дону Пабло де Парада, португальському дворянинові, який служив у іспанській армії. Грасіан із ним познайомився під час воєнних дій у Каталонії і присвятив йому першу частину "Критикону" (див. прим. I до цієї присвяти).

47 ...вона - безумство - I послання апостола Павла коринтянам, 3,19.

48 Великі починання навіть не треба обдумувати... - Правило Юлія Цезаря.

49 ...підпаливши диво світу... - Натяк на Герострата, який підпалив одне із "семи чудес світу", храм Діани у Ефесі.

50 ...в самому Коринфі... - Місто-республіка Коринф славилася у древній Греції витонченістю культури.

51 ...як Янус урівноважений... - Древньоримського бога Януса, бога всякого початку, входу і виходу, зображували із двома лицами - одне дивилося вперед, друге назад. Звідси посилання на нього як на втілення "рівноваги".

52 ...віконця в грудях. - Згідно з міфологічним сказанням, бог Вулкан зробив людину і виставив на суд богів. Тоді бог сміху Мом помітив, що у людини немає найнеобхіднішого - віконця в грудях, щоб можна було бачити, які каверзи вона затіває. На думку ж Грасіана, важливіша зіркість - очі на долоні (людина з очима на долоні - одна із улюблених у Грасіана емблем знаменитого майстра цього жанру, італійця Андреа Альчіаті, про якого ДИВ.КР.І, XI).

53 ...відкритим інше вухо для іншої сторони... - Див. Оракул, прим.33.

54 З голубиною лагідністю нехай єднається хитрість зміїна! - Євангеліє від Матфея, X, 16.

55 Правило великого вчителя... - Правило Ігнатія Лойоли (1491 - 1556), засновника ордену єзуїтів.

56 ...скаже старенька Адріану. - Публій Елій Адріан, римський імператор (117-138), іспанець за походженням. Однак тут Грасіану, напевне, зрадила пам'ять. Подібний епізод наведений Плутархом (Деметрій, XIII) у життєписі македонського царя Деметрія Поліоркета (301 - 288).

57 ...коли посварився з жуком... - Орел, незважаючи на прохання жука, з'їв спійманого зайця, і жук почав йому мстити: кожного разу, як у орлиному гнізді з являлося яйце, жук викочував його із гнізда і розбивав. Орел звернувся до Зевса, і Зевс дозволив класти яйця йому за пазуху. Але тоді жук, підлетівши вище, скинув за пазуху Зевса гнойову кульку. Поспішивши струсити, гній, Зевс упустив яйця, і вони розбилися (Езоп, Байки, 3).

58 ...католицька королева Ізабелла... - Ізабелла Кастильська (1474 - 1504). Вона і її чоловік Фердинанд V Арагонський (1474 - 1516) одержали прізвисько "католицьке подружжя" - за діяльну й успішну боротьбу за звільнення іспанських територій від маврів, яка закінчилася завоюванням Гранади (1492). При Ізабеллі також була введена Інквізиція і відбулося вигнання євреїв із Іспанії.

59 Великий Капітан - Гонсало Фернандес де Кордова (див. Оракул, прим.21), чий талант полководця проявився в роки царювання "католицького подружжя".

60 Люстр - період у п'ять років (а не сім, як тут, де слово "люстр" вжито у значенні "термін"), яким користувалися римляни для рахунку часу.

61 Антігон Гонат - македонський цар (277 - 240), син Деметрія Поліоркета (див.Оракул, прим.56). Коли помер філософ-стоїк Зенон із Кітіона (біля 336 - 264), Аятігон сказав, що він втратив свідка своїх подвигів і театр своєї слави (Діоген Лаертський. Життя, вчення і думки знаменитих філософів. VII. 1.6-8).

62 Хтось бажав, щоб усе в нього було велике, навіть побутові речі... - Мова про короля Іспанії Філіппа II (1555 -1598).

63 Той, хто бажав, щоб всі його бачили... - Бажання, висловлене Марком Лівієм Друзом, римським народним трибуном в 91 р. до н.е. (в тому ж році убитий), коли архітектор запропонував йому збудувати такий дім, щоб ніхто не бачив і не знав, що твориться всередині. На це Друз заперечив: "Вибудуй мені такий дім, щоб усе, що я роблю, могли бачити всі" (Патеркул. Історія Риму, II, XIV; також Плутарх. Настанови тим, хто займається державними справами, IV).

64 Три дари дарують блаженство... - По-іспанському тут троє слів, що починаються на "5" (santo, sano, sabio), і в оригіналі говориться про три "с", які дарують блаженство.

ОСНОВНІ ДАТИ ЖИТТЯ Й ТВОРЧОСТІ БАЛЬТАСАРА ГРАСІАНА

Бальтасар

ГРАСІАН

Портрет невідомого художника.

Калатаюд. Приватне зібрання

8 січня 1601 - у церковноприходській книзі селища Бельмонте зроблено запис про хрещення Бальтасара Грасіана-і-Моралеса, сина місцевого лікаря.

1616 - 1619 - діставши початкову освіту в колегії єзуїтів у Толедо, Грасіан продовжує її в сарагоській колегії цього ордену.

30 травня 1619 - Грасіан вступає як послушник до єзуїтського "випробувального дому" в м. Торрагоні.

26 квітня 1620 - літературний дебют Грасіана - панегірично-дидактичний некролог брата по ордену.

21 травня 1621 - кінець терміну послушництва. Грасіана посилають в м. Калатаюд для вивчення філософії.

Весна 1623 - літо 1627 - Грасіан продовжує освіту в сарагоській колегії; він вивчає філософію, виконуючи з 1626 р. обов'язки секретаря віце-ректора колегії.

Осінь 1627 - весна 1630 - після екзамену, на якому він признаний достойним викладати філософію та теологію, Грасіан повертається в Кадатаюд і веде в місцевій колегії заняття з латинської словесності, 30 березня 1630 - березень 1631 - іще рік випробувального терміну в валенсійській обителі єзуїтів.

Літо 1631 - весна 1633 - Грасіан читає курс моральної теології в колегії м Леріди.

Весна 1633 - Грасіан починає викладати філософію в колегії м.Гандії (Валенсія).

25 липня 1635 - давши "чотири обітниці", Грасіан вступив до ордену.

Літо 1636 - переїзд у м.Уеску (Арагон). Грасіан - проповідник і сповідник у місцевій єзуїтській колегії - знайомиться з меценатом В-Ластаносою.

Літо 1637 - у Калатаюді надруковано моральний трактат "Герой" під псевдонімом Лоренсо Грасіан.

Початок 1640 - Грасіан призначений духовником віце-короля Арагону герцога Ночери й переїздить до Сарагоси.

Кінець 1640 - у Сарагосі виходить другий трактат Грасіана "Політик" під тим самим псевдонімом.

Липень 1641 - Грасіан (мабуть, супроводжуючи Ночеру, якого 4 липня заарештовують і ув'язнюють) приїздить у Мадрид.

Лютий 1642 - публікація в Мадриді трактату-антології "Мистецтво витонченого розуму".

Березень 1642 - Грасіан повертається в Сарагосу.

Осінь 1642 - призначається на посаду віце-ректора "випробувального дому" в Таррагоні.

Осінь 1644 - Грасіан знову переведений у валенсійську обитель.

Липень 1646 - виходить етичний трактат "Розсудливий" (м.Уеска).

Вересень 1646 - Грасіан починає виконувати обов'язки священника в армії маркіза де Леганес, яка йде на допомогу оточеної французами Леріди.

21 листопада 1646 - успішний штурм закінчується зняттям облоги. Падре Грасіан, який давав напуття воїнам перед боєм, дістає прізвисько "Отець Перемоги".

Грудень 1646 - Грасіан повертається в Уеску. Викладаючи святе письмо, він одночасно посилено працює над своїми літературними творами.

Березень 1647 - виходить "Кишеньковий оракул" (Уеска).

Весна 1648 - друге, значно розширене видання трактату-антології під назвою "Дотепність, або Мистецтво витонченого розуму" (Уеска).

Літо 1651 - виходить перша частина "Критикону" (Сарагоса) під псевдонімом Гарсія де Марлонес.

Вересень 1651 - Грасіан дістає кафедру святого письма в сарагоській колегії.

Весна 1653 - вихід другої частини "Критикону" (Уеска) під попереднім псевдонімом Лоренсо Грасіан.

Весна 1655 - "Роздуми про причетність" - єдиний твір Грасіана суто релігійного характеру й опублікований під його справжнім іменем.

Літо 1657 - третя частина "Критикону" (Мадрид).

Початок 1658 - Грасіан одержує публічну догану, його висилають із Сарагоси в занедбаний Граус й присуджують до покаяння.

Квітень 1658 - часткове помилування. Грасіана переводять в колегію Тарасони й відмовляють у проханні про перехід до іншого ордену.

6 грудня 1658 - Бальтасар Грасіан помер у віці п'ятдесяти восьми років.

Перекладачі П.Засенко, А.Камінчук.